

**Originalni naučni članak**  
**UDK 329.15(=163.41)**

## **SRBI U NACIONALNOJ POLITICI KPJ IZMEĐU DVA RATA I U DRUGOM SVETSKOM RATU**

**Doc. dr Mirjana Zorić**

profesor na Vojnoj akademiji u Beogradu

### **Apstrakt**

Srpsko pitanje, kao nacionalno i državotvorno, bilo je nezaobilazno u svim političkim (i ne samo političkim) kombinacijama koje su polazile od Jugoslavije kao državotvornog okvira za rešavanje nacionalnog pitanja njenih naroda u 20. veku. Međutim, i posle raspada ove države, od početka 90-tih godina prošlog veka ono ne gubi na svojoj aktuelnosti. Uprkos istorijskom iskustvu koje nas uči da je od volje srpskog naroda, prvenstveno njegove političke elite zavisilo osnivanje prve i sudbina druge Jugoslavije, da su se obe rađale u krvi i na žrtvama ovog naroda, svojim državotvornim rešenjima pak, one su ponajmanje odgovarale srpskim nacionalnim interesima. Stanje uspostavljeno na ruševinama jugoslovenske države krajem prošlog veka upućuje nas na razmišljanje: da li je i u kojoj meri jugoslovensko iskustvo sa komunističkim nasleđem bilo u funkciji srpske nacionalne, odnosno državne integracije?

*Ključne reči: srpsko nacionalno pitanje, politika Kominterne, KPJ u rešavanju nacionalnog pitanja, manipulacije velikosrpskim konceptom.*

Gotovo jedan vek deli nas od stvaranja prve, a danas smo savremenici posledica nastalih razgradnjom druge (i treće) Jugoslavije, protekle u znaku krvavih etničko-verskih ratova i oštrih političkih suprotstavljanja o svrsishodnosti državnog zajedništva na ovim prostorima. Jugoslovenska integracija doživela je neuspeh, ostavljajući nam u nasleđe brojne kontroverze i različita (međusobno protivrečna) tumačenja o smislu ujedinjenja 1918. godine. Ne ulazeći u dublju teorijsku analizu fenomena jugoslovenske nacionalne integracije, ovoga puta obratićemo pažnju na jedan od njegovih aspekata - komunistički pristup srpskom nacionalnom pitanju u periodu između dva svetska rata i u toku Drugog svetskog rata. Uz oslonac na predratno nasleđe (naročito druge polovine tridesetih godina prošlog veka), nacionalna politika za KPJ predstavljala je jedan od temelja strategije osvajanja vlasti u ratnim uslovima, kao i njenog učvršćivanja posle Drugog svetskog rata, što će bitno opredeliti ne samo karakter i perspektivu jugoslovenske zajednice u drugoj polovini 20. veka, već i sudbinu srpskog naroda u njoj.

\* \* \*

Prilikom da se u periodu između dva svetska rata, u konkurenciji sa građanskim strankama, nametne kao relevantan faktor u uzavrelom političkom miljeu novostvorene države (Kraljevine SHS), u uslovima potpune nacionalne i konfesionalne podeljenosti, pretećih separatizama, političke, ekonomske i socijalne nekonzistentnosti državnog prostora, Komunistička partija Jugoslavije nalazila je u programskoj koncepciji koja je, pored socijalnog, apostrofirala i nacionalno kao dominantno pitanje u Jugoslaviji između dva rata. U uslovima ilegalnog rada koji su joj nametnuti od 1921. godine, KPJ je svoju socijalnu i nacionalnu strategiju definisala uglavnom putem zvaničnih partijskih dokumenata, na kongresima i zemaljskim konferencijama održanim u inostranstvu, da bi krajem tridesetih godina, sa prelaskom rukovodstva Partije u zemlju i početkom rata u Evropi, a naročito posle aprilskog rata u Jugoslaviji i okupacije zemlje 1941. godine, njena aktivnost počela izlaziti iz okvira teorijskog pristupa programskim načelima i u taktičkom smislu poprimati oblike konkretne borbe za ostvarenje sopstvenih revolucionarnih ciljeva. Nacionalnu politiku jugoslovenskih komunista i njihov odnos prema unutrašnjem uređenju jugoslovenske države u međuratnom periodu karakterisale su tri faze: početkom dvadesetih godina KPJ je zagovarala unitarnu državu, da bi se od 1923-1935. zalagala za razbijanje Jugoslavije i formiranje nezavisnih nacionalnih država na njenom tlu. U godinama uspona nacionalizma u Evropi jugoslovenski komunisti su sredinom 30-ih godina, pod uticajem Moskve, prihvatili jugoslovensku državu za koju će se boriti i u ratu 1941-1945. godine, opredeljujući se za federativnu formulu države bez vodećeg naroda<sup>93</sup>.

Kao disciplinovana članica Kominterne KPJ se u nacionalnoj politici između dva svetska rata oslanjala na stavove i izvršavala direktive komunističke centrale u Moskvi, naročito po pitanju tretmana Jugoslavije i njene sudbine kao državne zajednice. Uticaj sovjetskog mentora posebno će se odraziti u periodu od 1925-1935. godine u kome su jugoslovenski komunisti vodili politiku razbijanja sopstvene države, smatrajući je poligonom zapadnih sila za imperijalistički rat protiv SSSR-a, bastionom antisovjetizma na Balkanu, veštačkom versajskom tvorevinom koja brani poredak ustanovljen pariskim mirovnim ugovorima posle prvog svetskog rata<sup>94</sup>, sa srpskom nacijom i njenom buržoazijom kao vladajućom koja

---

<sup>93</sup> Ljubodrag Dimić, Istorija srpske državnosti, Srbija u Jugoslaviji, knj. III, Beograd, 2001, str. 262.

<sup>94</sup> Todor Kuljić, Tito do vlasti (1937-1945.), strukture, procesi, ličnost, Tokovi istorije, 1-2/1997, str. 65.

Branko Petranović piše kako se istoriografski ne može tačno utvrditi koji su bili motivi Kominterne da (posredstvom svoje "transmisije") utiče na razbijanje Jugoslavije. Međutim, prema ovom autoru, u sferi "podosta uverljivih" pretpostavki

nacionalno ugnjetava i ekonomski iscrpljuje nesrpske nacije u Jugoslaviji<sup>95</sup>. Strategija Kominterne prema Jugoslaviji, koju je apsolvirala jugoslovenska komunistička partija kao sopstveni teorijski model i doktrinarni pristup u rešavanju nacionalnog pitanja jugoslovenskih naroda, bila je promovisana na najvišim forumima ove organizacije i sankcionisana njenim zvaničnim dokumentima. Rezolucija Petog kongresa Kominterne (održanog jula 1924. godine) o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji definisala je najpre ovu državu kao višenacionalnu zajednicu u kojoj je oko 70% stanovništva koje pripada nesrpskim narodima "više ili manje potčinjeno režimu nacionalnog ugnjetavanja" i "politici denacionalizacije" od strane srpske buržoazije. Teorija o "jedininstvenom troimenom narodu Srba, Hrvata i Slovenaca" predstavljala je prema Rezoluciji samo "masku velikosrpskog imperijalizma".

Po mišljenju stratega Kominterne, nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije bilo ustavno pitanje, samim tim nije se ticalo ni revizije Vidovdanskog ustava, već je prvenstveno predstavljalo "pitanje borbe nacionalno ugnjetenog stanovništva za pravo njegovog nacionalnog samoopredeljenja", a potom "pitanje revolucionarne borbe radnih masa u Jugoslaviji". U skladu sa usvojenom doktrinom o nacionalnom pitanju kao sredstvu revolucije, na jugoslovenskom primeru borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja, za pravo naroda na samoopredeljenje do otcepljenja i za "radničko-seljačku vlast" morala je biti povezana sa opštom borbom protiv "reakcionarne velikosrpske buržoazije", protiv monarhije i protiv Vidovdanskog ustava. Od jugoslovenskih komunista se kao rešenje nacionalnog pitanja zahtevala borba za izdvajanje Hrvatske, Slovenije i Makedonije iz sastava Jugoslavije i njihovo pretvaranje u nezavisne republike, kao i "podržavanje prava na otcepljenje Mađara i borbe albanskog naroda na nezavisnost"<sup>96</sup>. Svojom rezolucijom o

---

je i strah da se Kraljevina ne iskoristi kao placdarm za napad na SSSR, da se odgovori na politiku velikih sila Zapada kojom se stvarao "sanitarni kordon" protiv boljševizma, zatim, oslabi versajski pion, kako se tretirao režim Kraljevine: "Dozvoljava se i pretpostavka da se radi o oslanjanju - inercijom - na politiku carske Rusije, koja je na Balkanu više volela da ima posla sa više malih država nego sa jednom snažnom državom u njegovom središnjem delu". (Branko Petranović, Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji 1941-1945, knj. 2, Beograd, 1983, str. 81).

<sup>95</sup> Nacionalno ugnjetavanje se, po tumačenju komunista, manifestovalo u vidu: lišavanja političkih i građanskih prava, parcelisanja pokrajina, privilegovanog položaja Srba u vojnom i birokratskom aparatu, zabrani upotrebe maternjeg jezika, zatvaranju i zabrani nacionalnih škola, nasilne kolonizacije, jačeg poreskog opterećivanja nesrpskih oblasti, kreditne politike državnih finansijskih institucija i dr. (Istorijski arhiv KPJ, tom II, Dokumenti kongresa i zemaljskih konferencija KPJ od 1919-1937, Beograd, 1950, str. 111; Rezolucija sa trećeg kongresa KPJ o nacionalnom pitanju, održanog u Beču juna 1926. godine.).

<sup>96</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 420-421; Veselin Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, Obmane saveznika zarad velikohrvatske politike, Beograd, 1997, str. 39-40.

jugoslovenskom pitanju, Peti prošireni plenum Izvršnog komiteta Kominterne iz 1925. godine usmeravao je borbu "proletarijata i seljačkih masa" u Jugoslaviji protiv glavnog neprijatelja - vladajuće velikosrpske buržoazije i njene militarističke monarhije: "Činjenica da tek proleterska revolucija i obrazovanje saveza sovjetskih republika može da da čvrste temelje za potpuno rešenje nacionalnog pitanja, ne sme da odvede ni jednog komunistu dotle da izgubi iz vida veoma važno političko značenje koje imaju nacionalni sukobi i borbe za vreme kapitalizma, naročito u jednoj mnogonacionalnoj državi kao što je Jugoslavija. Naprotiv, komunisti moraju umeti da koncentrišu svu revolucionarnu energiju koja se krije u pokretima ugnjetenih nacija u svrhu rušenja diktature velikosrpske buržoazije i ubrzanja proleterske revolucije."<sup>97</sup>

U duhu ovih direktiva, KPJ je na svom Trećem kongresu (održanom 1926. godine u Beču) definisala Jugoslaviju kao "mnogonacionalnu državu u kojoj se srpska nacija javlja kao vladajuća", sa "imperijalističkim režimom vladajuće srpske buržoazije", zasnovanom na politici "nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog iscrpljivanja nesrpskih nacija". Naglašavajući opravdanost "silnog nezadovoljstva" nesrpskih nacija i podršku formiranju nacionalnih pokreta u Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini i Crnoj Gori (iako se na njihovom čelu našla buržoazija), KPJ je sebe videla kao jedinu partiju koja se "najdoslednije bori za pravo samoopredeljenja do otcepljenja od današnje države"<sup>98</sup>.

Na Četvrtom kongresu (oktobra 1928. godine u Drezdenu) KPJ je zvanično promovisala politiku razbijanja Jugoslavije, zalažući se za stvaranje nezavisnih država na njenim ruševinama - Hrvatske, Slovenije, Crne Gore, Makedonije, ali i "oslobađanje" i predaju Kosova i Metohije Albaniji, a severne Bačke Mađarskoj. Na osnovu analize unutrašnje političke situacije za koju se smatralo da vodi ka pojačavanju nacionalnih sukoba, zaoštavanju državne krize i sve otvorenijim zahtevima "potlačenih naroda Jugoslavije" "za nacionalnom nezavisnošću, za otcepljenjem", kongres je doneo odluku o stvaranju nezavisnih država Hrvatske, Slovenije, Makedonije ("nezavisne i ujedinjene"), i Crne Gore (prvi put u zvaničnim partijskim dokumentima), "nezavisne i ujedinjene Albanije" (koja bi obuhvatala i delove Jugoslavije naseljene Albancima) i odluku o pravu na otcepljenje mađarske nacionalne manjine u severnoj Vojvodini. Položaj Srbije i njena prava, kao ni ranije, nisu definisani, osim dužnosti KPJ u Srbiji da se bori protiv nacionalnog ugnjetavanja jer je u njoj baza "hegemonističkog režima" i za pravo na otcepljenje ugnjetenih nacija. Kao i na Trećem (1926. godine) i na ovom kongresu KPJ je rešenje

---

<sup>97</sup> Navedeno prema: Gordana Vlajčić, Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje 1919-1927, Zagreb, 1984, str. 478, 479.

<sup>98</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 110-12; Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o nacionalnom pitanju.

nacionalnog pitanja ne samo jugoslovenskih, već i balkanskih naroda, videla u stvaranju Balkanske federacije radničko-seljačkih republika"<sup>99</sup>.

Apostrofirajući svoju podršku "borbi radničke klase, seljaštva i ugnjetenih nacija, pre svega protiv glavnog neprijatelja - hegemonističke buržoazije i njene vojne monarhije", KPJ je otvoreno zagovarala pravo ugnjetenih nacija na samoopredeljenje do otcepljenja i pravo na oružani ustanak protiv nacionalnog ugnjetavanja, pri čemu je nudila "sistematsku pomoć pokretima ugnjetenih nacija". "Pomoć" komunista secesionističkim pokretima u Kraljevini nije ostala samo na deklarativnoj podršci, već se manifestovala i u nekritičnim stavovima prema nekim antirežimskim organizacijama i otvorenoj podršci terorističkim akcijama hrvatskih i makedonskih ekstremnih nacionalista koji su pokazali najveći stepen odricanja jugoslovenske države. Izvršni komitet Kominterne je maja 1930. godine od KPJ tražio da pristupi stvaranju "borbenih sporazuma" sa svima koji se opredeljuju za oružani obračun protiv "srpske ("monarhističke") diktature", pri čemu se "u prvom redu mislilo na Hrvatsku stranku prava (ustaše). Za komunističku omladinu, naprimera, ustaška organizacija je bila "revolucionarna" jer se bori protiv fašističke diktature, zbog toga što želi samostalnu Hrvatsku i što je sklona da se za ciljeve izbori oružanim putem.

Preko svog lista "Proleter"<sup>100</sup> KPJ je pozdravljala aktivnost ustaša u zemlji, njihove organizacije tretirala kao nacionalno-revolucionarne i zahtevala od svog članstva da im pruži pomoć. Vrhunac takve politike izražavao je proglas koji je KPJ uputila iz Beča u vreme ustaškog "ličkog ustanka" (1932), u kome se obraćala "cijelom Hrvatskom narodu" tražeći podršku ustaškoj akciji<sup>101</sup>. Pozivani su čak i "radnici i seljaci Srbije" da "svim snagama" pomognu borbu ustaša i naroda u Lici i Hrvatskoj<sup>102</sup>. "Proleter" je 26. septembra 1932. godine obavestavao da "mestimice radnici i seljaci odlaze u šumu i započinju ustašku borbu protiv državnih vlasti". I u nizu drugih natpisa, pod istu zastavu pozivani su svi u borbu protiv "krvavog kralja Aleksandra poslednjeg"<sup>103</sup>. Tridesetih godina vrata za saradnju bila su otvorena za sve one koji su se deklarirali kao saveznici komunista iz "ugnjetenih nacija" i koji su bili spremni da prihvate njihov nacionalni program. Legitimitet im je davao često ponavljani Staljinov stav da su Hrvati "ugnjeten narod", zbog čega je 1932. godine traženo razbijanje jugoslovenske države i formiranje nezavisne Hrvatske u granicama gde oni "predstavljaju etničku većinu". Srbima je takođe

---

<sup>99</sup> Istorijski arhiv KPJ, Tom II, str. 162-166; Rezolucija Četvrtog kongresa KPJ o privrednom i političkom položaju Jugoslavije i o zadacima KPJ.

<sup>100</sup> Veselin Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, Obmane saveznika zarad velikohrvatske politike, Beograd, 1997, str. 49.

<sup>101</sup> Gligorijević Branislav, Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje, Beograd, 1992, str. 260.

<sup>102</sup> Navedeno prema: Desanka Pešić, Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919-1935, Beograd, 1983, str. 258.

<sup>103</sup> Navedeno prema: V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 49.

priznavano pravo na samoopredeljenje - tamo gde oni predstavljaju većinski narod, ali se pri tome imalo u vidu samo uže područje Srbije<sup>104</sup>. Kao i u drugim delovima Jugoslavije gde je od 1928. godine došlo do saradnje komunista sa fašističkim grupama koje su nazivali "nacionalno-revolucionarnim grupama", jugoslovenski komunisti su takođe računali na saradnju i sa albanskim ekstremnim nacionalistima. U Rezoluciji sa Četvrtog kongresa KPJ u Drezdenu 1928. godine Partija je izražavala solidarnost "revolucionarnih radnika i seljaka" ostalih nacija Jugoslavije, pre svega Srbije, s "makedonskim nacionalno-revolucionarnim pokretom" (VMRO-om) i "albanskim nacionalno-revolucionarnim pokretom" koga je predstavljao Kosovski komitet<sup>105</sup> i pozivala radničku klasu da "svestrano pomaže borbu za nezavisnu i ujedinjenu Makedoniju i borbu ugnjetenog albanskog naroda za nezavisnu i ujedinjenu Albaniju"<sup>106</sup>.

Princip nacionalnog samoopredeljenja i otcepljenja u partijskim dokumentima oslanjao se na kriterijume koji nisu afirmisali podelu među narodima, već prema teritorijama koje ti narodi u većini ili samo delimično nastanjuju, a koje kao posebne države nisu do tada postojale i čije su državne granice bile nepoznate. Potpuno je ignorisana i činjenica da su se u jugoslovenskom slučaju nacionalni interesi pojedinih naroda često ukrštali na jednom nacionalnom prostoru, a ponuđena teritorijalna rešenja bila su u suprotnosti sa interesima srpskog naroda. U proklamovanoj Velikoj Hrvatskoj, koja bi obuhvatala i znatan deo Bosne, Hercegovine i Vojvodine, u Velikoj Mađarskoj, kojoj bi se priključili delovi severne Vojvodine, u Velikoj Albaniji, sa Kosovom i Metohijom, ostao bi u znatnom broju srpski narod u kompaktnim celinama, bez prava na nacionalno samoopredeljenje i konstituisanje svoje nacionalne države. U navedenim slučajevima koncept KPJ (preuzet od Kominterne) koji je polazio od prava "istorijskih" pokrajina na otcepljenje, oslanjao se na princip istorijskog i državnog prava<sup>107</sup>, ali je u teorijskom smislu ostao

---

<sup>104</sup> Isto, str. 49-50.

"Delujući kao miljenici nove Rusije, hrvatski razbijači Jugoslavije 30-tih godina delovali su u tesnoj vezi s "makedonstvujušćim". Njihova žrtva bio je kralj Aleksandar, (u Marselju 1934.) Ova saradnja je u Staroj Srbiji i Makedoniji donosila diverzije, ubistva, masovne neredne, najviše u sredinama naseljenim solunskim dobrovoljcima. Divljanja komita postajala su svakodnevna. Vešti manipulanti su to koristili da nekonstituisano društvo preko socijalne sfere odnosa antagoniziraju prema Srbiji..."(Isto, str. 50) .

<sup>105</sup> Osim fašističkih sila, velikoalbanska iredentistička aktivnost između dva svetska rata imala je snažnu podršku i Kominterne, u fazi njene politike razbijanja jugoslovenske države kao tvorevine "versajskog sistema". Već početkom 1920 godine albanski "Kosovski komitet" povezao se sa Kominternom, a u decembru Bajram Curi, jedan od prvaka ove organizacije, posetio je sovjetskog poslanika u Beču i sa njim raspravljao o pitanju Kosova i Metohije. (Nicolas C. Pano, *The People's Republik Albania*, Baltimore, 1968, str. 27.).

<sup>106</sup> Istorijski arhiv KPJ, Tom II, str. 163; Rezolucija Četvrtog kongresa KPJ.

<sup>107</sup> Branislav Gligorijević, *Kominternina*, str. 282-288.

nedorečen i nedosledan, posebno kada je u pitanju definisanje statusa Srbije i državno-pravnog okvira kojim bi srpski narod bio obuhvaćen.

U periodu šestojanuarske diktature, KPJ je istrajavala na programskim načelima u nacionalnoj politici, ali bez jasno uobličenog i definisanog koncepta o oblastima koje su trebale da dobiju status nezavisnih država. Tako je u 1929. godini jedna od parola za rešenje nacionalnog pitanja bila - "slobodne i samostalne radničko-seljačke republike Hrvatska, Slovenija, Srbija, Makedonija, Crna Gora, BiH i Vojvodina"; u 1930. - "samostalne, nezavisne radničko-seljačke republike Hrvatska, Srbija, Slovenija, Makedonija, Crna Gora"; u 1931. - "samostalne i nezavisne Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Makedonija..."; u 1933. - ponovo pominju "radničko-seljačke republike" Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Crna Gora, dok se u slučaju Vojvodine "priznavalo pravo otepljenja mađarskih krajeva u severnoj Vojvodini"<sup>108</sup>.

Na osnovu navedenih varijanti, moglo bi se zaključiti da ostvarenje državne nezavisnosti Hrvatske, Slovenije, Makedonije i Crne Gore nije bilo sporno, zatim, Srbija se sve češće pominjala kao buduća samostalna država, dok se pitanje Bosne i Hercegovine pokazalo daleko složenijim od drugih. Naime, oko njegovog rešavanja sukobljavali su se različiti stavovi i interesi, što je ometalo zauzimanje definitivnog stava o statusu ove oblasti. Iako je Vojvodina tretirana kao oblast koja se "po svom ekonomskom, socijalnom i političkom položaju znatno razlikuje od ostalih zemalja u Jugoslaviji", pitanje njenog statusa je svedeno na pitanje prava mađarske nacionalne manjine na otepljenje, odnosno, prepuštanje ovog dela jugoslovenske državne teritorije (severne Vojvodine) Mađarskoj<sup>109</sup>.

U partijskim dokumentima, do sredine tridesetih godina, upotreba pojma Srbije, za razliku (manje više) od drugih jugoslovenskih zemalja, nije apostrofirala i njen istorijski, državno-pravni, nacionalni i teritorijalni subjektivitet (koji objektivno u periodu Kraljevine SHS, odnosno Jugoslavije nije ni egzistirao). Uprkos svojoj državotvornoj tradiciji i statusu nezavisne države koju je 1918. godine ugradila u temelje Jugoslavije, Srbija je u međuratnom razdoblju figurirala samo kao geografska odrednica, bez funkcionalnog političkog individualiteta i administrativnog oblikovanja kao posebne i celovite jedinice u sastavu Kraljevine. Oznaka Srbije u nazivu Kraljevstva (Kraljevine) SHS, kako ističe B. Petranović, više je bila izraz težnje Nikole Pašića da se ona ne rastvori u pojmu Jugoslavije, nego što je značila u pravnom smislu ili sa stanovišta teritorijalnog zaokruženja.<sup>110</sup>

Administrativnim preuređenjem Kraljevine 1929. godine, teritorija Srbije (pojam koji je u međuratnom razdoblju podrazumevao Srbiju pre

<sup>108</sup> D. Pešić, Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje, str. 259.

<sup>109</sup> Isto.

<sup>110</sup> Branko Petranović, Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije, Beograd, 1993, str. 11.

balkanskih ratova, uvećanu Kosovom, Metohijom i Sandžakom) podjeljena je bila na pet banovina (Moravsku, Vardarsku, Zetsku, Drinsku i Dunavsku) i posebnu celinu - Upravu grada Beograda sa Pančevom i Zemunom. Sa idejama o preuređenju Jugoslavije na federativnoj osnovi od 1932. godine, zaoštravanjem srpsko-hrvatskih odnosa 1932-1939. i stvaranjem Banovine Hrvatske, aktueliziran je i pojam Srbije u nacionalnom i državno-pravnom smislu, a sa početkom rešavanja hrvatskog pitanja (1939.) otvaralo se u punoj meri i srpsko pitanje, "po četvrti put od početka prošlog veka: 1804, 1878-1908, 1918. godine"<sup>111</sup>. Međutim, izbijanje rata u kome će se od 1941. godine naći i Jugoslavija prekinulo je proces započet 1939. koji je vodio unutrašnjem preuređenju države u pravcu stvaranja jugoslovenske federacije.

Uporedo sa opcijama građanskih političkih krugova o preuređenju Jugoslavije, 1936. godine (novembra meseca) pojavio se i prvi komunistički projekt (u vidu pisma Centralnog komiteta KPJ Mesnom komitetu KPJ za Beograd)<sup>112</sup> o federativnoj reorganizaciji države i stvaranju sedam (federalnih) jedinica - Srbije, Hrvatske, Slovenije, Makedonije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Vojvodine. Nacionalna koncepcija federativne reorganizacije koju su zagovarali komunisti<sup>113</sup> razlikovala se bitno od nacionalne politike srpske građanske opozicije. Dok su komunisti Crnogorcima i Makedoncima priznavali pravo na nacionalnu samobitnost, odnosno izjednačavali ih u nacionalnim pravima sa Srbima, Hrvatima i Slovencima, a Bosni, Hercegovini i Vojvodini priznavali pravo na regionalnu samostalnost u federalnoj državi, srpska nacionalna politika koju je zagovarala građanska politička elita u procesu jugoslovenske reorganizacije između dva rata računala je na Srbiju, "Južnu Srbiju" (Makedoniju), Vojvodinu, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu kao jednu srpsku jedinicu koju su činile navedene "srpske zemlje"<sup>114</sup>.

Lagani zaokret u stavovima prema jugoslovenskoj državnoj zajednici kao ključnom pitanju svoje nacionalne politike koji je KPJ započela u toku 1934. godine, najavio je odricanje od višegodišnje borbe protiv versajskih ugovornih rešenja i Jugoslavije kao njihove veštačke

<sup>111</sup> Isto, str. 12.

<sup>112</sup> Pismo Veselinu Masleši (Mesnom komitetu Beograd) od 2. novembra 1936. naslovljeno "Titovo pismo za Srbiju". (J. B. Tito, Sabrana djela, tom 3, str. 32-38)

<sup>113</sup> Svoju koncepciju rukovodstvo KPJ je izrazilo u okviru teza za projekat platforme za stvaranje Narodnog fronta koja je objavljena u navedenom pismu Veselinu Masleši: "Pošto SDK i UO stoje na stanovištu održanja države Jugoslavije i priznanja dinastije Karadorđevića - kao baze za izgradnju nove državne zajednice naroda i provincija Jugoslavije - znači treba istaknuti federativni princip (republiku, no ne jahati na tome)... U platformi mora jasno i nedvosmisleno doći do izraza riješenost da će se pravo samoopredeljenja svih naroda poštovati, tj. ne samo pravo Srba, Hrvata i Slovenaca nego i Makedonaca i Crnogoraca, a isto tako pravo naroda u Vojvodini, BiH da odluči o tome da li da sačuva svoju regionalnu samostalnost u federativnoj državi". (Isto, str. 37)

<sup>114</sup> B. Petranović, Jugoslovensko iskustvo, str. 12.



tvorevine, a time i napuštanje politike koja je jedini put za rešenje jugoslovenskog nacionalnog pitanja videla u raspadu jugoslovenske države. Kao i u prethodnom periodu, usvajanje nove taktike u nacionalnoj politici bilo je inicirano od strane Kominterne i uslovljeno prvenstveno interesima Sovjetskog Saveza, kao i međunarodnim faktorom (radikalnim promenama na evropskoj političkoj sceni uzrokovanim ekspanzijom fašizma). Proces pregrupisanja snaga na međunarodnom planu podstaknut pobedom nacista u Nemačkoj 1933. godine i pojačanom pretnjom nemačkog fašizma SSSR-u rezultirao je Staljinovom promenom spoljne politike, izlaskom SSSR-a iz izolacije i njegovim prijemom u Društvo naroda, približavanjem Francuskoj i Čehoslovačkoj, promenom stava prema Maloj Antanti, osudom atentata na kralja Aleksandra i politikom Narodnog fronta koja je proklamovala saradnju sa svim demokratskim snagama, uključujući i građanske stranke (klasne neprijatelje komunista) u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Platforma Narodnog fronta inaugurisana na Sedmom kongresu Kominterne 1935. godine bila je obavezujuća za sve njene sekcije, samim tim i Komunističku partiju Jugoslavije. U skladu sa narodnofrontovskom taktikom i međunarodnim pozicijama SSSR-a, Kominternu je korigovala i svoju politiku prema Jugoslaviji. U vreme uspona nacionalsocijalizma u Nemačkoj, celovita jugoslovenska država na Balkanu bila je daleko korisnija Sovjetskom Savezu (kao moguća brana potencijalnoj agresiji ka jugu Evrope) od niza slabih "mikro" država koje bi nastale na njenim temeljima. Angažovanjem "neoficijelnih ličnosti" (poput R. Sitona Votsona) i V. Britanija preuzima aktivnu ulogu u reorganizaciji jugoslovenske države na nacionalnom (federativnom) principu,<sup>115</sup> koji je bio u funkciji slabljenja srpske prevlasti i rešavanja hrvatskog pitanja<sup>116</sup>.

Sa rastućom opasnošću od fašizma u Evropi, a time i ratne opasnosti, ključno pitanje u nacionalnoj politici KPJ ostao je i dalje odnos prema jugoslovenskoj državnoj zajednici. Zadovoljivši se samo površnom kvalifikacijom nemačkog fašizma, Četvrta zemaljska konferencija KPJ (decembra 1934. godine) fokusirala je svoj politički ekspozé oko "velikosrpske Jugoslavije" kao "izričito imperijalističke države", čija "vojno-fašistička diktatura priprema rat ne samo radi spasavanja sopstvene države, već i novih imperijalističkih osvajanja". Na jednoj strani, vojno-fašistički režim u Jugoslaviji predstavljao je, prema stavovima partijskog vrha, "potencijalnog začetnika imperijalističkog rata protiv Italije, Mađarske i Austrije i pretendenta na delove teritorija Albanije, Grčke i Bugarske", a na drugoj - "učesnika u kontrarevolucionarnom ratu protiv

<sup>115</sup> Britancima je najbliži bio projekt od pet federalnih jedinica: Slovenija, Hrvatska sa Dalmacijom i Dubrovnikom, Bosna i Hercegovina, Vojvodina, Srbija sa autonomnom južnom Srbijom i Crnom Gorom. (Lj. Dimić, Srbija u Jugoslaviji, knj. III, str. 175.)

<sup>116</sup> B. Petranović, Jugoslovensko iskustvo, str. 44; B. Petranović, Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945, Beograd, 1992, str. 37.

Sovjetskog Saveza". Uz zaključke o spoljnoj politici Jugoslavije, kao "jednom od najopasnijih ognjišta novog imperijalističkog rata" i konstataciju da je "ponovo nastupio revolucionarni polet, a nacionalne suprotnosti postale oštrije nego ikad", Četvrta zemaljska konferencija je kao "glavni cilj borbe izrabljenih i ugnjetenih" postavila "rušenje vojno-fašističke diktature putem oružanog ustanka masa i uspostavljanja radničko-seljačke sovjetske vlasti u svim zemljama Jugoslavije". Uspostavljanje sovjetske vlasti pretpostavljalo je i "ostvarenje samoodređenja sa pravom na otepljenje naroda Jugoslavije."<sup>117</sup>

Za razliku od politike prema jugoslovenskoj državi iz prethodnih godina, stav o otepljenju (iz Jugoslavije) i stvaranju nezavisnih država nije ni u jednom zvaničnom dokumentu usvojenom na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji (krajem 1934. godine) bio eksplicitno izražen niti se, međutim, konferencija nedvosmisleno i kategorički izjasnila prema najvažnijem pitanju: odbaciti postojeću državu ili je, radikalno preuređenu, sačuvati. Pored isticanja opšteg načela - prava na samoopredeljenje do otepljenja, nacionalna politika KPJ je ovom prilikom sadržavala i nešto konkretniju formulu rešenja jugoslovenskog nacionalnog pitanja kroz stvaranje radničko-seljačkih vlada ili radničko-seljačke sovjetske vlasti "u svim zemljama Jugoslavije". Akcioni program Komunističke partije za selo koji je donet 29. aprila 1934. i prihvaćen na ovoj konferenciji, sadržavao je parolu o radničkim i seljačkim sovjetskim vladama u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Kosovu, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Vojvodini, a Proglas Četvrte zemaljske konferencije ("radnicima, seljacima i ugnjetenim narodima") obraćao se radničko-seljačkim vladama u Hrvatskoj i Dalmaciji, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Vojvodini<sup>118</sup>.

Prilagođavanje jugoslovenskih komunista novoj taktici narodnog fronta i odricanje od politike razbijanja Jugoslavije odvijalo se, međutim, "sa puno odstupnica i taktičkih manevara": od prećutnog neporicanja jugoslovenske države na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji (decembra 1934), preko uzdržanog prihvatanja te države na Splitskom plenumu juna 1935,<sup>119</sup> do njene afirmacije, mada uslovne, u toku 1935. godine. U "Odluci Politbiroa CK KPJ o zadacima KPJ posle VII kongresa Komunističke internacionale", (održanog 1. avgusta 1935. godine u Moskvi), definisani su načelni stavovi po pitanju uređenja Jugoslavije: "Ostajući pri svom principijelnom gledištu samoodređenja naroda sa pravom na otepljenje komunisti uzimaju u obzir sadašnju međunarodnu situaciju i pri uslovu uništenja nacionalne neravnopravnosti, maksimalnih garancija slobode hrvatskog i drugih naroda i slobodnog pristanka tih

---

<sup>117</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 220-232; Odluka o izveštaju CK i zadacima Partije.

<sup>118</sup> Isto, str. 268.

<sup>119</sup> "Ne bezuslovno i u svakoj situaciji za otepljenje, ali uvek za pravo samoopredeljenja do otepljenja" - iz referata Blagoja Parovića na Splitskom plenumu. (Navedeno prema: D. Pešić, Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje, str. 271.

naroda, ne izjašnjavaju se za otepljenje tih naroda od današnje državne zajednice - Jugoslavije". Prihvatanje Jugoslavije kao okvira za rešenje nacionalnog pitanja ipak nije bilo bezuslovno, niti je značilo potpuno napuštanje principa koje je zagovarala KPJ od 1919. godine, da "konačno rešenje nacionalnog pitanja i potpunu slobodu potlačenim narodima može osigurati samo pobedonosna Sovjetska Rusija", što "ne znači da komunisti predlažu bilo kakvo odgađanje rešenja nacionalnog pitanja do sazrevanja svetske revolucije"<sup>120</sup>.

Promenu svoje politike prema Jugoslaviji partijsko rukovodstvo je objašnjavalo spoljnim činiocima i unutrašnjim političkim razlozima. Među spoljne faktore Politbiro CK je ubrajao najpre "opasnost od nemačkog i italijanskog fašizma po svetski mir, njihovu težnju za revizijom versajskih granica novim (imperijalističkim) ratom i pripremama napada na SSSR", kao i činjenicu da "Francuska i njeni saveznici više ne predstavljaju onu silu koja želi da izazove novi imperijalistički rat", naprotiv, oni su "mada možda privremeno, zainteresovani za očuvanje mira". Sklapanje pakta o uzajamnoj pomoći između Francuske i SSSR-a komunisti su smatrali jednom od garancija stabilnosti u Evropi<sup>121</sup>. Na unutrašnjem planu, evidentna je promena taktike KPJ prema građanskoj političkoj opoziciji u pitanjima koja su se ticala unutrašnjeg preuređenja Jugoslavije. Ovu promenu naročito je karakterisalo približavanje Hrvatskoj seljačkoj stranci i Mačekovom konceptu očuvanja "državne zajednice u današnjim granicama pri uslovu slobode hrvatskog naroda"<sup>122</sup>. Apostrofiranje i apsolutiziranje Mačekovih političkih stavova<sup>123</sup> najavilo je početak približavanja KPJ federalističkom konceptu HSS-a, odnosno njegovoj varijanti hrvatskog nacionalnog pitanja i "udvaranja" nacionalno homogenom (kompaktnom) i politički jedinstvenom hrvatskom pokretu koji je, nasuprot srpskom nacionalno razuđenom i politički razbijenom postepeno osvajao jugoslovenski politički prostor tridesetih godina.

Od 1935. godine federacija se kao rešenje jugoslovenskog nacionalnog pitanja sve više ističe u zvaničnim dokumentima KPJ. Činjenica je da je komunistički federalistički koncept u bitnim elementima predstavljao kopiju hrvatskih građanskih ideja koje će 1939. godine biti

---

<sup>120</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 369.

<sup>121</sup> Navedeno prema: D. Pešić, Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje, str 272.

<sup>122</sup> Isto.

<sup>123</sup> Kritike na svoj račun u pogledu odnosa prema Mačeku i HSS-u, partijsko rukovodstvo je iznelo na Savetovanju pri CK-u održanom u Moskvi u toku leta 1936. godine: "KPJ nema još jasno i nedvosmisleno stanovište prema Mačekovom pokretu. Partija je od sektaškog potcenjivanja snaga i značaja hrvatskog nacionalnog pokreta - čime se izolovala od hrvatskih masa - prešla k proklamiranju Mačeka sveopće priznatim zastupnikom čitavog hrvatskog naroda i odrekla se svake kritike protiv njega. Time se KPJ stavila u položaj da kasa iza Mačekovog pokreta. Ta pogrešna taktika vodi ka slabljenju upliva Partije pred masama, a od toga ima koristi samo Maček. (Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 400)

funkcionalizovane sporazumom Cvetković-Maček o stvaranju Banovine Hrvatske<sup>124</sup>. Titovo "Pismo za Srbiju" iz novembra 1936. godine u svom zahtevu za federativnom rekonstrukcijom države u osnovi podseća na Mačekov koncept iz 1932. godine kojim je ovaj tražio da "Hrvatska, Srbija, Crna Gora, Vojvodina, Makedonija i Bosna i Hercegovina sačine federalni ugovor o životu u Jugoslaviji"<sup>125</sup>. U oba slučaja, kao i u svim kasnijim komunističkim i hrvatskim (građanskim) varijantama, kako ističe Veselin Đuretić "federalizovane su i nacionalno projektovane samo srpske istorijske ili regionalne celine i etnički delovi ovog naroda koji su putem preveravanja bili delimično odvojeni od Srpstva i njemu na određenu način suprotstavljeni"<sup>126</sup>. Koncept komunističke federacije, teorijski uobličen kroz partijske dokumente pre rata, podrazumevao je savez slobodnih naroda u demokratskoj federativnoj državi (Jugoslaviji), izgrađenoj na osnovu slobodnog sporazuma ravnopravnih naroda, a shodno načelu neograničenog prava na nacionalno samoodređenje<sup>127</sup>. U pitanju je bila, dakle, federativna formula države bez vodećeg naroda.

\* \* \*

Strategija KPJ u nacionalnoj politici između dva rata počivala je na sintagmi o srpskoj prevlasti koju je trebalo uništiti i osloboditi ostale narode od velikosrpske hegemonije i velikosrpskog centralizma. "Jednom stvorena teza o "velikosrpskom hegemonizmu", piše B. Petranović, "pretvarana je u stereotip i trajnu hipoteku koja traje do našeg vremena. Od nje se ne odustaje, kao da se polazi od postavke da neistina stalnom upotrebom postaje istina, delotvorna na svest, u smislu mobilizacije hrvatskog nacionalizma i svih antisrpskih snaga..."<sup>128</sup> Iako su nakon

---

<sup>124</sup> "Hrvatski komunisti sakriveni iza jugoslovenske zavesе svojim teritorijalnim megalomanstvom, nastavljali su staru i krčili put novoj građanskoj hrvatskoj politici, u prvom redu Hrvatskoj seljačkoj stranci. Federalne jedinice koje su oni pominjali i one koje je pominjao Maček podudarale su se. Bile su to iste one koje će nekoliko godina kasnije ući u sastav Banovine Hrvatske..." (V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 56)

<sup>125</sup> Isto, str. 60.

<sup>126</sup> Isto, str. 94.

<sup>127</sup> "Proleter", br. 2, februar 1937, str. 11-12; Proglas CK KPJ iz januara 1937. godine.

<sup>128</sup> B. Petranović, Srbija, str. 36; O poreklu ove teze Petranović piše: "... Ako se ima u vidu austrougarsko poreklo teze o tzv. velikosrpskom hegemonizmu, kao vidu borbe protiv Srbije i širenja srpskog uticaja među jugoslovenskim stanovništvom monarhije pre i naročito posle balkanskih ratova, onda ne začuđuje da su nju prihvatile i posle 1918. godine sve antijugoslovenske i antisrpske snage kako u zemlji tako i u inostranstvu. Naročitu primenu našla je u političko-propagandnom istupanju revizionističkih država posle zaključenja mirovnih ugovora, revanšističkih snaga u Nemačkoj i Kominterne posle njenog osnivanja 1919. godine. Kominternu će tezu o velikosrpskom hegemonizmu razvijati preko svoje nacionalne sekcije KPJ koja je punu deceniju radila na razbijanju Jugoslavije (1925-1935) kao versajske tvorevine, tamnice naroda, države srpske buržoazije, u kojoj ugnjetačka srpska buržoazija tlači ostale nesrpske narode..." (Isto.)

osvajanja vlasti (1945), prema Todoru Kuliću, predrasude komunista o nacionalizmu najbrojnijeg naroda ustupale mesto tezi o podjednakoj opasnosti od svih nacionalizama, a federativnim uređenjem Jugoslavije na avnojevskim principima slabila kritika velikosrpsstva, "Tito je kao "habzburgovac" podozrevao od Srbije i zazirao od najmoćnije nacije"<sup>129</sup>.

Kao pripadnici "vladajuće" nacije, i srpski komunisti su delili sudbinu sopstvenog naroda. njihov najvažniji zadatak je bio da se bore za rušenje režima "velikosrpske buržoazije" i jugoslovenske države, kako bi pomogli borbu za stvaranje nezavisnih država "ugnjetenih" naroda, odnosno, pružili podršku nacionalnoj borbi hrvatskog i drugih nesrpskih naroda u okviru zajedničke države. Razlike između srpskih i hrvatskih komunista, pre svega, ogledale su se u tome što su prvi morali biti isključivo internacionalistički orijentisani, a drugi su se mogli nacionalno opredeljavati<sup>130</sup>. Ta podela preneće se i na kasniji, ratni period. U samoj KPJ srpski komunisti su gotovo među poslednjima stvorili svoju nacionalnu partijsku organizaciju, posle Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, tek maja 1945. godine, što je objašnjavano činjenicom da se Srbi, kao "vladajuća nacija", ne osećaju nacionalno ugnjetenim za razliku od drugih.

Delujući na liniji Kominterninog stava o potrebi nalaženja saveznika u redovima "žrtava srpske hegemonije", KPJ je već na svojoj Trećoj zemaljskoj konferenciji 1924. godine zahtevala "odbrambeno grupisanje hrvatskog i slovenačkog naroda i nacionalnih manjina, kao i pokreta za autonomiju Crne Gore, Bosne i Vojvodine, kao i nezavisnost Makedonije"<sup>131</sup>. Kritikovana je "velikosrpska politika u Vojvodini" koja "pogađa kompaktne mase Mađara, Nemaca i Rumuna"<sup>132</sup>, dok se u dokumentima Trećeg kongresa KPJ, juna 1926. godine u Beču ponašanje mađarske iridente opravdavallo "srpskom imperijalističkom aneksijom" ove oblasti<sup>133</sup>. Kongres je "verifikovao" put nacionalnog rastakanja Kraljevine SHS stavom da je ona višenacionalna, da je zasnovana na "politici nacionalnog ugnjetavanja i ekonomskog iscrpljivanja nesrpskih nacija od strane imperijalističkog režima vladajuće srpske buržoazije"<sup>134</sup>. U Rezoluciji na Četvrtom kongresu KPJ u Drezdenu oktobra 1928. godine komunistima je u Srbiji u prvom redu bila nametnuta uloga da se bore protiv nacionalnog ugnjetavanja, (jer je u njoj "baza hegemonističkog režima"), koja je podrazumevala i prihvatanje "otvorenog prava na

<sup>129</sup> Todor Kulić, Tito, Sociološko-istorijska studija, Beograd, 1988, str. 87.

<sup>130</sup> O tome je partijski organ "Proleter" 1. januara 1937. godine pisao: "Hrvatski komunisti nije neki internacionalista koji visi u zraku, nego je on komunisti - Hrvat, tj. komunisti koji se svim snagama zalaže za pobjedu hrvatskog naroda. Za srpskog komunistu internacionalizam znači u prvom redu doslednu borbu protiv velikosrpske politike srbijanskih vladajućih klasa".

<sup>131</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 69; Rezolucija o nacionalnom pitanju.

<sup>132</sup> AJ, CK SKJ, KI (Kominterna), 1924/1 - a.

<sup>133</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 98.

<sup>134</sup> Isto, str. 111; Rezolucija Trećeg kongresa KPJ o nacionalnom pitanju.

otepljenje i prava na oružani ustanak protiv nacionalnog ugnjetavanja". Zadatak Partije u Srbiji je bio da "objasni masama srpskih radnika i seljaka da je borba hrvatskog naroda za njegovo oslobođenje takođe i njihova borba i da oni u toj borbi treba da stoje na njegovoj strani protiv zajedničkog neprijatelja, eksploatorske i hegemonističke vladavine velikosrpske buržoazije"<sup>135</sup>.

Avgusta 1935. godine Politbiro CK KPJ u Moskvi tražio je "uništenje nacionalne neravnopravnosti i potkopavanje temelja velikosrpske hegemonije"; Svrgavanje (nepostojeće) diktature postavljao je kao uslov "za ostvarenje osnovnog zahteva hrvatskog, slovenačkog, makedonskog i drugih potlačenih naroda i narodnih manjina u Jugoslaviji" i zahtevao od srpskih komunista da budu u prvim redovima ove borbe. Konkretni zahtevi odnosili su se i na: ukidanje banovina u korist nacionalnih jedinica, proterivanje iz "nacionalno neravnopravnih zemalja" "okupatora, kolonizatora i nosilaca velikosrpske hegemonije", isticanje hrvatskih i drugih nacionalnih zastava, amblema i natpisa, zabranu služenja vojnog roka izvan zavičaja, slobodu upotrebe maternjeg jezika u svim javnim i državnim ustanovama, ravnopravnu zastupljenost pripadnika svih naroda u državnoj upravi i vojsci, zatim, da se prestane sa iznošenjem industrije iz nesrpskih krajeva, da se Crnogorcima vrati deo reparacija dobijenih za njihov račun i dr.

Na aprilskom Plenumu 1936. godine CK KPJ je "izlaz i spas za radnike, seljake i narode Jugoslavije" nalazio "jedino i samo u širenju i produbljivanju narodne borbe protiv velikosrpskih fašističkih ugnjetača". Dakle, i posle napuštanja politike razbijanja Jugoslavije, sintagma o srpskoj prevlasti predstavljala je glavnu preokupaciju jugoslovenskih komunista. Dok su komunistima u Srbiji 1936. godine upućivane kritike na račun "srpske buržoazije", koja na "nov i rafiniran način želi da osigura svoju prevlast i hegemoniju nad Makedoncima i Crnogorcima, nad narodom u Bosni i Hercegovini i Vojvodini"<sup>136</sup>, na Plenumu CK aprila 1936. i Osnivačkom kongresu Komunističke partije Hrvatske 1937. godine hrvatski komunisti su otvoreno isticali svoju pripadnost hrvatskom narodu i naglašavali žrtve koje su podneli u službi svog naroda. Hrvatskim komunistima je priznavano pravo na odbranu nacionalnih interesa sopstvenog naroda<sup>137</sup>, a srpski komunisti i dalje su imali isključivi zadatak da pruže podršku nacionalnoj borbi hrvatskog i drugih "ugnjetenih" nesrpskih naroda<sup>138</sup>. "Borba za nacionalnu slobodu hrvatskog naroda", koju

<sup>135</sup> Isto, str. 162, 178.

<sup>136</sup> Isto, str. 385.

<sup>137</sup> J. B. Tito, Sabrana djela, tom 3, str. 37; "Pismo za Srbiju". 2. novembar 1936.

<sup>138</sup> Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 409-414.

U Proglasu Osnivačkog kongresa Komunističke partije Hrvatske, hrvatski komunisti su se obraćali sopstvenom narodu sledećim rečima: "... Mi, komunisti, volimo svoju domovinu i svoj narod □ Upravo zato mi se borimo za slobodu svog naroda; mi se

je Komunistička partija Hrvatske odmah po osnivanju ispisala na svojoj zastavi kao "prvu i najpreču zadaću", prihvaćena je od hrvatskih komunista kao dosledno sprovođenje nacionalne politike za koju se zalagala KPJ: "Nova stranka, kao stranka nacionalno ugnjetenog naroda stavlja tu borbu na prvo mesto, kao svoju najpreču zadaću za koju će založiti sve svoje snage da se ona ostvari u duhu želja ogromne većine hrvatskog naroda... Hrvatski komunisti, sinovi hrvatskog napaćenog ali nepobedivog naroda idu u prvim redovima te borbe, jer je sva njihova delatnost diktirana bezgraničnom ljubavi prema svom narodu. Tu svoju ljubav i odanost narodnoj stvari oni su dokazali u doba najveće i najcrnje reakcije. Oni će je dokazivati, ne plašeći se žrtava, ne žaleći ni svoje živote radi pobeđe svog naroda"<sup>139</sup>. Nacionalni interes je, očigledno, za hrvatske komuniste imao prednost u odnosu na klasni.

Na drugoj strani, pozdravljajući osnivanje komunističkih partija Hrvatske i Slovenije (1937. godine), srpski komunisti su kao dosledni internacionalisti, ali i "verni sinovi srpske radničke klase i srpskog naroda", isticali da su "uvek bili prvi na braniku borbe za samoopredeljenje slovenskog, hrvatskog i drugih naroda Jugoslavije, za njihovu ravnopravnost sa srpskim narodom" i zahtevali od svog naroda da ustane protiv politike nacionalnog ugnjetavanja koju sprovodi "njegova" velikosrpska buržoazija i "prizna ugnjetenim narodima slobodu i ravnopravnost": "Dosledni takvoj politici, mi srpski komunisti, članovi naše KPJ, najoduševljenije pozdravljamo reorganizaciju partije i stvaranje komunističkih stranaka Hrvatske i Slovenije. Mi u tome gledamo dosledno sprovođenje politike odbrane i interesa naroda Slovenije i naroda Hrvatskog od strane naše Partije..." Odgovarajući na klevete "agenata velikosrpskih fašista" koji su u osnivanju hrvatske i slovenačke nacionalne partije videli "pobedu separatizma i nacionalnog hrvatskog i slovenačkog šovinizma" u redovima KPJ, srpski komunisti su glasnogovornici njene nacionalne strategije isticali upravo motive za "pojačanjem borbe protiv nacionalšovinizma". "Srašćivanje" komunističkog pokreta preko novoosnovanih partija sa slovenačkim i hrvatskim narodom vodilo je, po njihovom ubeđenju, ka slabljenju uticaja nacionalšovinizma, a na drugoj strani, "jačanju ideje bratstva" hrvatskog i slovenačkog naroda sa srpskim i ostalim narodima Jugoslavije, "na osnovi demokratije i nacionalne ravnopravnosti"<sup>140</sup>.

Nacionalni radikalizam KPJ sa antisrpskom orijentacijom, kome su glavni ton zahvaljujući svom dominantnom uticaju u partiji davali hrvatski komunisti, ispunjavao je od sredine tridesetih godina mnoge stranice

---

borimo protiv svakog ugnjetavanja i izrabljivanja naroda. I upravo zato, jer volimo svoju domovinu i svoj narod, mi se borimo da u slobodnoj domovini bude sretan i slobodan čitav narod..." (Isto, str. 411)

<sup>139</sup> "Proleter", oktobar 1937, br. 11, str. 591-593.

<sup>140</sup> Isto, str. 597.

partijskih glasila. Tekstovi u "Proleteru" pozivali su često protiv tzv. "velikosrpske hegemonije", "velikosrpskog centralizma i šovinizma", "vojno-fašističke diktature"...<sup>141</sup> Intonacije su dobijale opšti antisrpski prizvuk: u borbi protiv fašizma, naprimer, KPJ je akcenat stavljala više na tzv. "srpsku diktaturu" i "velikosrpski fašizam" (koji ugrožava nezavisnost naroda Jugoslavije), nego na nemačko-italijanski agresivni rasizam<sup>142</sup>. U skladu sa direktivama Sedmog kongresa Kominterne o povezivanju sa građanskim snagama na antifašističkoj platformi, hrvatski komunisti su preko bloka srpskih građanskih stranaka (srbijskom Udruženom opozicijom i Pribičevićevom Seljačko-demokratskom koalicijom, koja je okupljala Srbe u Hrvatskoj) uspevali da svoju "nacionalnorazbijačku strategiju" obaviju opštejugoslovenskim, antifašističkim i demokratskim plaštom<sup>143</sup> i da na taj način obezbede legitimitet svojoj (separatističkoj) nacionalnoj politici. "Hrvatskim separatistima na ruku su išli srpski, najviše srbijski, opozicioni političari s politikanstvom koje je gubilo koordinate svog etnosa i svoje nacionalne politike. Takvi su hrvatske ucene merili građanskim demokratskim rezonima..."<sup>144</sup>.

<sup>141</sup> "Proleter", februar 1937, str. 11-12; Proglas CK KPJ iz januara 1937.

<sup>142</sup> Antisrpsko raspoloženje, piše V. Đuretić, ispoljavalo se i u diskusijama o određivanju granica, prvo "nezavisnih država" na tlu Jugoslavije, potom federalnih jedinica i autonomija: "Na Srbiju se i dalje gledalo kao na neki eksperimentalni poligon, kao na sivu etničku zonu koju treba organizovati tako da bi bila za svakoga oslabljena. Jedna takva diskusija odvijala se sredinom tridesetih godina, kada se i o Srpskom Vojvodstvu govorilo kao o budućoj federalnoj jedinici. Sporni su bili samo Srem i Baranja (iako su mu ove regije pripadale i u doba Austrije). U slučaju Makedonije, sporno je bilo određenje granice sa Srbijom, zbog "etničkog šarenila", pa su prihvatani prekumanovski okviri Srbije koji su uključivali sve njene južne oblasti. U BiH u prvi plan stavljan je istorijski princip, dok se u isto vreme razmišljalo o priključenju Hrvatskoj njenih katoličkih regija". (V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 58.

Animozitet prema Srbiji, po Đuretiću, "naročito je vidan ako se komunistički odnos prema njoj uporedi sa odnosom prema Crnoj Gori, koji pokazuje da je ovoj drugoj srpskoj zemlji bez pogovora prepuštena Boka Kotorska (iako je ranije bila u sastavu Austrije); čak se razmišljalo da joj se priključi celo područje bivšeg Novopazarskog Sandžaka. Ideološki se eksperimentisalo i sa granicama Kosova i Metohije prema Srbiji, gde je partijski vrh davao preimućstvo etničkom pravu nad istorijskim...."( Isto).

<sup>143</sup> Isto, str. 57.

Savezništvo sa Udruženom opozicijom i Seljačko-demokratskom koalicijom, koje se gradilo na zajedničkoj borbi "protiv nenarodnog režima Stojadinovića" i "svih ostataka šestojanuarskog režima" prirodno se uklapalo u strategiju borbe protiv svake jake jugoslovenske vlasti. (Istorijski arhiv KPJ, tom II, str. 409-414)

<sup>144</sup> V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 45.

"...U hrvatsku politiku uklapali su se i srpski demokrati Ljube Davidovića, prihvatanjem njihovih projekcija federalnog ustrojstva države, iako je ono traženo u okviru jugoslovenstva kao "višeg oblika narodne solidarnosti". Preko Bloka narodnog sporazuma i seljačke (ljudske) demokratije tražili su koalicione "kompromise" koji su separatistima samo omogućavali da svoje naume kamufliraju,



Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ oktobra 1940. godine jugoslovenski partijski vrh uputio je, doduše, ozbiljne kritike na račun rukovodstva Komunističke partije Hrvatske koje je prethodne (1939) godine bilo smenjeno zbog počinjenih "grešaka i sektašenja", prisustva "ostataka separatizma" i "sitno-buržoaskog uticaja nacionalne buržoazije" među hrvatskim komunistima. U referatu podnetom na konferenciji Josip Broz je optužio ovo rukovodstvo da je "palo pod buržoasko-nacionalni uticaj, jahalo na repu HSS-a i na taj način radilo u interesu neprijatelja radničke klase", da je "stalno davalo otpor partijskoj liniji koju je određivao CK", nije sprovodilo odluke ovog tela po pitanju odbrane zemlje u vreme "anšlusa" i "stavilo se na obranaške pozicije Mačeka, samostalnih demokrata i ostalih buržoaskih stranaka"<sup>145</sup>. U rezoluciji koju je konferencija usvojila, politika rukovodstva hrvatske partije okvalifikovana je kao "lebdenje između krajnjeg sektaštva i krajnjeg oportunitizma i prirepaštva" tj. "jakog uticaja hrvatskih sitnoburžoaskih krugova i nacionalne ideologije većine stanovništva" na hrvatske komuniste<sup>146</sup>.

Za razliku od hrvatskih komunista, srpski komunisti su vaspitavani kao pripadnici jedinstvene jugoslovenske organizacije, u duhu internacionalizma koji je negirao svaku nacionalnu isključivost i odbacivao sopstvenu istoriju, "iako se ona povremeno simbolički i pojmovno koristila u okviru operativnog rada, radi političke mobilizacije i protiv nacionalnih zavojevača. No i tada je tradicija propuštana kroz strogi filter raznih agitpropovskih specijalista, koji su na čisto pragmatistički način razdvajali ideje, veličine i događaje iz nacionalne istorije koji mogu biti prihvatljivi za Partiju"<sup>147</sup>. Obzirom da su bili pripadnici Partije iz redova najvećeg jugoslovenskog ("vladajućeg") naroda, čija je buržoazija optuživana za velikosrpski hegemonizam, od srpskih komunista kao doslednih i "autentičnih internacionalista" tražila se odgovornost pred istorijom i borba u prvim redovima za rušenje "srpske prevlasti", a za nacionalnu ravnopravnost svih ostalih naroda i nacionalnih manjina. Dok su hrvatski, pa i slovenački komunisti uporno istrajavali na potvrdi sopstvenog nacionalnog i državnog identiteta, srpskim internacionalistima među komunistima, koji su koncepciju o "proleterskom internacionalizmu" prihvatili kao zamenu za nacionalnu samobitnost, bilo je strano ispoljavanje nacionalne pripadnosti, kritično razmišljanje o smislu politike

---

odnosno da ih ostvaruju više tajno nego javno. Srpski "naivci" su 1935. godine bili zadovoljni što je HSS "odstupila" od politike razbijanja države, ne videći da je ona "odstupila" po sistemu čiji je cilj bio nacionalno rastakanje države i hrvatsko proširivanje na račun Srba. Istorijski nedorasli srpski lideri mirno su posmatrali svojatanja i drske hrvatizacije "sivih etničkih zona" srpskog porekla (Srba katolika, Bunjevaca, Šokaca i dr)..." (Isto

<sup>145</sup> Peta zemaljska konferencija KPJ, Tom I knjiga 10, Beograd

<sup>146</sup> Isto: str 232.

<sup>147</sup> B. Petranović, Srbija, str. 150.

koju su sledili, sudbini svog naroda i njegovoj perspektivi u zajednici jugoslovenskih naroda<sup>148</sup>.

Dok su hrvatska, slovenačka i makedonska partija stekle nacionalni identitet 1937, odnosno, 1943. godine<sup>149</sup>, srpska partija u sastavu KPJ dobiće status nacionalne organizacije tek krajem rata (u maju 1945. godine). Ovo zakašnjenje<sup>150</sup> bilo je uslovljeno, između ostalog, oportunitetom rukovodstva KPJ koje je takav potez pravdalo nerazgraničenošću srpskog nacionalnog prostora. Rešenja koja je, na drugoj strani, KPJ nametnula bila su direktno suprotstavljena srpskim nacionalnim interesima, prvenstveno kada je reč o Crnoj Gori i Makedoniji. U njima je komunistički koncept već sredinom tridesetih godina<sup>151</sup> projektovao dva posebna nacionalna entiteta - Crnogorce i Makedonce, koji su se do tada tretirali kao deo srpskog etnosa<sup>152</sup>. "Sa upotrebom komunističke ideologije u nacionalne svrhe", piše Kosta Nikolić, "najdalje se na promovisanju nove nacije otišlo u Crnoj Gori. Do tada nije postojala ni jedna društvena ili politička snaga koja bi, mimo istorije i tradicije, zahtevala izdvajanje Crnogoraca iz srpskog nacionalnog bića. Komunisti su takav veliki istorijski prelom u životu jednog naroda pokušali da ostvare jednostavnim ideološkim sredstvima. Na poznatoj šemi o vladajućoj srpskoj naciji, građena je konstrukcija o "porobljenosti" Crne Gore koju je Srbija izvršila već samim činom ujedinjenja. Iza toga se sugerisala spoznaja o eksploataciji i ugnjetavanju Crnogoraca, o samoopredeljenju, otcepljenju i stvaranju Sovjetske Crne Gore"<sup>153</sup>.

Pitanje stvaranja nacionalnih partija CK KPJ razmatrao je još 1934. godine, a zvaničnu odluku da se u okviru KPJ osnuju komunističke partije

<sup>148</sup> Isto: str. 150-151.

<sup>149</sup> Stvaranje KP Hrvatske i KP Slovenije J. Broz je na Petoj zemaljskoj konferenciji objašnjavao namerom "da se izbije oružje iz ruku neprijatelja Partije u Hrvatskoj i Sloveniji, koji su demagoški tvrdili kako je KPJ također velikosrpska tvorevina, kako u rukovodstvu sede sami Srbijanci i td. Drugo, zbog toga da se KP u tim krajevima lakše približi masama, koje su bile nacionalno zadojene i pod uticajem svoje nacionalne buržoazije. Treće, zbog toga da se omogući lakše vaspitavanje i uzdizanje nacionalnih kadrova u KP, koje se u prošlosti zločinački sabotiralo. Četvrto, da se omogući više samoinicijative u radu Partije. Peto, da se izbije oružje iz ruku separatističkih elemenata unutar same Partije, koji su stalno radili na cijepanju Partije, iskorištavajući greške kako prijašnjih, tako i tadašnjih rukovodstava". (Izvori za istoriju SKJ, Tom I, knj. 10, str. 26-27; Izveštaj o organizacionom pitanju na Petoj konferenciji 1940. godine.)

<sup>150</sup> Na Osnivačkom kongresu KP Srbije Edvard Kardelj je pravdao stav CK KPJ de se u vreme formiranja hrvatske, slovenačke i makedonske partije ne stvara i Komunistička partija Srbije "jer je srpska buržoazija držala, zajedno sa hrvatskom i slovenačkom reakcijom, vlast u svojim rukama. Prema tome, nije bilo potrebno u ono vreme pristupiti takvoj reorganizaciji, u kojoj se naglašavala nacionalna uloga partije..." (Osnivački kongres KP Srbije, Beograd, 1972, str. 83-84)

<sup>151</sup> Titovo "Pismo za Srbiju" iz novembra 1936. godine.

<sup>152</sup> B. Petranović, Jugoslovensko iskustvo, str. 43.

<sup>153</sup> Kosta Nikolić, Istorija Ravnogorskog pokreta, knj. 1, Beograd, 1999, str. 78.

Hrvatske i Slovenije, kao partije "ugnjetenih naroda", donela je Četvrta zemaljska konferencija decembra iste godine. Iako je rukovodstvo naglašavalo da se osnivanjem nacionalnih partija ne narušava celovitost KPJ, niti se menja njen "boljševički" sistem organizacije (zasnovan na principu demokratskog centralizma) u smislu stvaranja federacije partija, već samom odlukom o osnivanju KP Hrvatske, anticipirana je buduća hrvatska federalna jedinica. U skladu sa svojim teritorijalnim ambicijama, hrvatski delegati su na konferenciji nametnuli pitanje razgraničenja, smatrajući da ne samo Hrvatska i Dalmacija, već i pojedini delovi Bosne treba da budu organizaciono pokriveni komunističkom partijom Hrvatske. Odlukom CK KPJ, u nadležnost novog CK KPH ušle su sve organizacije iz Hrvatske i Slavonije<sup>154</sup>, uključujući Vukovar i Vinkovce, zatim, sve organizacije iz Dalmacije (sa Dubrovnikom), zapadna Bosna sa Banjalukom, kao i delovi Hercegovine sa Mostarom<sup>155</sup>. Uoči rata hrvatska partijska organizacija obuhvatala je kompletnu teritoriju Banovine Hrvatske, uključujući i njena kompaktna srpska područja, dok je Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju pokrivaio samo njen predkumanovski deo. Iz njegove nadležnosti bili su izdvojeni Vojvodina, Kosovo i Metohija, Sandžak i Makedonija, u kojima su ustanovljene posebne partijske organizacije ili pokrajinska rukovodstva<sup>156</sup>. Osim Srbije, pokrajinske komitete su imali Bosna i Hercegovina, Crna Gora sa Bokom, Sandžakom i Kosovom i Metohijom, Dalmacija, Makedonija i Vojvodina, direktno vezane za CK KPJ, sem PK za Dalmaciju koji je imao posrednika u CK KP Hrvatske. Pradratna regionalna političko-partijska institucionalizacija, koja je razdvojila srpski etnički prostor, tokom rata će se, zajedno sa vojnom, još više razgranati u mrežu brojnih partijskih komiteta, antifašističkih veća, glavnih štabova i narodnofrontovskih organizacija. Karakterističan primer predstavljao je odnos prema Kosovu i

---

<sup>154</sup> V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 92.

"Nacionalno kalkulantstvo antisrpskog smera pokazivao je nejednak nacionalni odnos prema dalmatinskoj i crnogorskoj organizaciji; iako se u prvom slučaju uglavnom radilo o hrvatski polunaturalizovanim Srbima katolicima, "ideološkim Hrvatima" s kulturno-istorijskim osobenostima koje su ih prirodno vezivale za srpsku maticu, na pokrajinskoj konferenciji u Splitu 2. avgusta 1940. Tito nije dozvoljavao ni pomen o njihovom autonomnom organizovanju u sastavu Hrvatske. U crnogorskom slučaju, gde nije postojao ni jedan uslov za posebno nacionalno određenje, samo nedelju dana kasnije pokrenuo je organizacione radnje u cilju njihovog odvajanja od Srpstva..." (Isto)

Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ Moša Pijade je u svom referatu o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji ponovio nedvosmisleni stav Partije o postojanju pet nacija - Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca i Crnogoraca. (Izvori za istoriju SKJ, tom I, knj. 10, str. 384; Teze o nacionalnom pitanju).

<sup>155</sup> B. Gligorićević, Kominterna, str. 275.

<sup>156</sup> Izvori za istoriju SKJ, tom I, knj. 10, str. 233; Rezolucija Pete zemaljske konferencije KPJ, oktobar 1940.

Metohiji. Posle partijskog odvajanja od Crne Gore na Petoj zemaljskoj konferenciji i vezivanja za CK KPJ, Oblasni komitet je bio upućen na organizaciono povezivanje s albanskom komunističkom partijom. U maju 1941. godine iz Oblasnog komiteta bili su povučeni crnogorski kadrovi, a na njihovo mesto dovedeni Albanci, koji su bili primljeni u KPJ<sup>157</sup>.

Peta zemaljska konferencija KPJ izjasnila se i za ravnopravnost i samoodređenje makedonskog naroda protiv ugnjetavanja od strane srpske buržoazije<sup>158</sup>, ali istovremeno i uporno raskrinkavanje italijanskih i bugarskih imperijalista i njihovih saradnika; za ravnopravnost i samoodređenje crnogorskog naroda, slobodu i ravnopravnost "arnautskih manjina" na Kosovu, Metohiji i na Sandžaku, a protiv "kolonizatorskih metoda" srpske buržoazije u tim oblastima, zahtevajući istovremeno "proterivanje svih onih koloniziranih elemenata pomoću kojih srpska buržoazija ugnjetava makedonske, arnautske i druge narode". KPJ je smatrala neophodnom i borbu za "istinsko" rešenje nacionalnog pitanja Hrvata i Slovenaca, a posebno protiv pokušaja srpske i hrvatske buržoazije da međusobno podele Bosnu i Hercegovinu, umesto da narodu u tim oblastima prepuste slobodu opredeljivanja. Izjašnjavanje za slobodu i ravnopravnost mađarskih, rumunskih, nemačkih i drugih nacionalnih manjina u Vojvodini podrazumevalo je, istovremeno, borbeno angažovanje komunista protiv mađarskih i nemačkih pretenzija na ove krajeve<sup>159</sup>. Održana u vreme koje je najavljivalo neumitno približavanje rata jugoslovenskim granicama, Peta zemaljska konferencija je najavila prekretnicu i u radu Komunističke partije Jugoslavije, koja se, posle dvadesetogodišnjeg traganja za sopstvenim organizacionim, kadrovskim, programskim, političkim i ideološkim identitetom, našla pred jedinstvenom istorijskom šansom da svoja teorijska iskustva pretoči neposredno u praksu. Strategija odbrane zemlje koju je partija promovisala na ovoj konferenciji predstavljala je kompromis između starih ideoloških zabluda i

---

<sup>157</sup> "Put je vodio ka spajanju Kosova i Metohije s Albanijom... Na sastanku jugoslovenskih i albanskih komunista u Vitimirici 11. i 12. oktobra 1941. godine na dnevnom redu bilo je stvaranje jedinstvene komunističke organizacije za Albaniju. Marta 1942. Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju pozivao je Šiptare da se ugledaju na njihovu braću u Albaniji. Ostvarivan je Titovski plan povezivanja Kosova i Metohije s Albanijom u cilju formiranja jedinstvene celine, koja je verovatno trebalo da bude u sastavu Albanije". (V. Đuretić, Upotreba Rusije i zapada, str. 95)

<sup>158</sup> Kritikujući pretenzije srpske i bugarske buržoazije i nadmetanja oko Makedonije, Josip Broz je naglašavao da Makedonci "nisu ni Srbi, ni Bugari, ni Turci", da imaju pravo na samoodređenje do otcepljenja, pravo na svoju slobodu i samostalnost kao i ostali narodi na Balkanu. (J. B. Tito, Sabrana djela, knj. 6, Beograd, 1983, str. 131)

<sup>159</sup> Izvori za istoriju SKJ, tom I, knj. 10, str. 238-239; Rezolucija Pete zemaljske konferencije KPJ.

novih revolucionarnih pobuda, rezultantu delovanja dominantnih unutrašnjih i spoljnih činioca i nudila programsku perspektivu u radu partije u novonastalim, ratnim uslovima.

\* \* \*

Nacionalna politika u kojoj se KPJ tokom Drugog svetskog rata oslanjala na predratno nasleđe (naročito druge polovine tridesetih godina) predstavljala je jedan od postulata njene strategije osvajanja vlasti po završetku ovog rata. Ona se temeljila na ideji i praksi federalizma, formalno sankcionisanoj proglašavanjem Jugoslavije kao federativne zajednice ravnopravnih naroda na Drugom zasedanju AVNOJ-a, novembra 1943. godine. Komunistički koncept jugoslovenske federacije u ratu razdvajao je srpski narod u posebne entitete (srpski i crnogorski) kao i pre rata, a na drugoj strani, ostavljao ga u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini načelno u svojstvu konstitutivnog naroda. Zamišljena kao "federacija ravnoteže", jugoslovenska federacija posle AVNOJ-a građena je na koncepciji "umanjene Srbije" u kojoj su komunisti videli protivtežu "velikoj" ili "homogenoj Srbiji". Teritorijalnim uobličavanjem jedino Srbije kao složene federalne jedinice 1945. godine, iako su postojale pretpostavke za obrazovanje autonomija i u okviru drugih federalnih jedinica, Jugoslavija je predstavljala "tipičnu kompromisnu građevinu" federacije ravnoteže na štetu Srbije i srpskog naroda u celini, a ne ravnoteže "sa stanovišta uspostavljanja stvarnih simetričnih odnosa, ili bar približnih koji bi u višenacionalnoj zajednici mogli doprineti stabilnosti". Prilikom oblikovanja federalnih jedinica, u toku rata nije došlo i do utvrđivanja njihovih granica. Pitanje konačnog razgraničenja, kao osetljivo pitanje, ostavljeno je po završetku rata ali do toga nije došlo<sup>160</sup>.

Od početka rata KPJ je zagovarala obnovu Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih i suverenih naroda; njeno jugoslovenstvo počivalo je na akcionoj paroli "bratstva i jedinstva" i odbacivanju svakog nacionalnog revanšizma; predratnom režimu "socijalnog eksploatisanja" suprotstavljala je parolu "socijalne jednakosti", a politici podele zemlje, koncepciju obnovljene i jedinstvene Jugoslavije

---

<sup>160</sup> B. Petranović, Jugoslovensko iskustvo, str. 79-101.

Ustavom FNRJ iz 1946. godine utvrđena su prava i dužnosti republika i njihov položaj u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a da pritom nisu pravno utvrđene ni definisane njihove granice. Teritorijalno-administrativna podela Jugoslavije nije utemeljena ni jednim pravnim aktom nadležnog federalnog organa. Ovakav odnos prema vitalnom pitanju koji se ticao uređenja države čije su unutrašnje granice tretirane kao formalne, bio je moguć zahvaljujući jednopartijskom sistemu ustanovljenom posle rata i neograničenoj moći partijskih struktura u državnoj upravi, gde je politička reč bila jača od pravnog sistema, a moć pojedinaca gotovo neograničena. (Isto)

uređene na federativnom principu, koja je podrazumevala i legitimno pravo na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje i na ujedinjenje sa drugim narodima<sup>161</sup>. Pozivajući od prvih dana u borbu protiv "bratoubilaštva", kao strategije koju među jugoslovenskim narodima i manjinama inspirišu okupatori i njihovi saradnici, rukovodstvo KPJ se obraćalo srpskom narodu - narodu najvećoj žrtvi u ratu, da bude udarna snaga u toj borbi<sup>162</sup>. Milovan Đilas je na skupštini ASNOS-a (Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije) novembra 1944. govorio da se partija u ratu zalagala za ravnopravnost naroda " jer bez ravnopravnosti naroda Jugoslavije naši narodi niti su mogli dati maha za uspešan otpor Nemačkoj. To su bile osnovne tačke naše politike pre rata, za vreme rata, a ostaće i posle rata"<sup>163</sup>.

Ovakav koncept nacionalne politike KPJ počivao je na negaciji "hegemonije" najbrojnijeg naroda u Jugoslaviji ("velikosrpskog hegemonizma"), na ideološkim stereotipima kojih se KPJ nije odrekla ni u uslovima Drugog svetskog rata. U okolnostima potpune egzistencijalne ugroženosti, u kojima su Srbi kao žrtve masovnih progona i pogroma doživljavali najtežu sudbinu u svojoj novijoj istoriji, klasno-revolucionarna operacionalizacija mita o "velikosrpskoj hegemoniji", odnosno, optužbe na račun "dvadesetogodišnje krvave pljačkaške vladavine velikosrpske gospode nad radnim masama i ugnjetenim narodima", "nacionalnog ugnjetavanja" i "trgovanja sa zemljom na pijaci imperijalističkih razbojnika (Engleske, Francuske, Amerike, Nemačke i Italije)", a zatim, optužbe za slom u Aprilskom ratu za koji je krivica pripisana "srpskoj buržoaziji"<sup>164</sup> i td. zvučale su u najmanju ruku apsurdno i deplasirano, ali sa aspekta partijske politike i strategije, svrsishodno i funkcionalno. Ocene o "velikosrpskoj Jugoslaviji" i Hrvatskoj kao centru otpora "protiv Versajske Jugoslavije" nisu ni posle njenog razbijanja iščezle iz arsenala komunističke propagande. Njeni agitatori, kao i sami komunistički prvaci izricali su ih i na završetku rata, u vreme kada su Srbi pružali najviše dokaza svoje lojalnosti novoj Jugoslaviji. Za vreme Drugog zasedanja AVNOJ-a Broz je u razgovoru sa hrvatskim većnicima isticao da Hrvatska igra "važnu ulogu, jer su Hrvati i Hrvatska bili nosioci borbe protiv velikosrpske reakcije", da je u "sklopu zajedničke

---

<sup>161</sup> Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945, knj. II, Beograd, 1989, str. 23-24, 25-27; Odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu; Pismo J. B. Tita Centralnom komitetu KP Albanije od 2. decembra 1943.

<sup>162</sup> B. Petranović, Srbija, str. 206.

<sup>163</sup> Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština Srbije, 9-12. novembar 1944, Beograd, 1945, str. 27-28.

<sup>164</sup> Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu naroda i narodnosti Jugoslavije, (u daljem tekstu Zbornik NOR-a), Izdanje Vojnoistorijskog instituta Beograd, Tom 1, knjiga 2, str. 11-16; Proglas Pokrajinskog komiteta za Srbiju, juni 1941. godine.

borbe Hrvatska jak stup, ako se iznutra izcementira tada će Hrvati i Hrvatska odigrati veliku ulogu"<sup>165</sup>. Andrija Hebrang je na skupštini ASNOS-a novembra 1944. godine u Beogradu takođe govorio o Hrvatskoj kao "jednom od najsnažnijih stubova nove demokratske federativne Jugoslavije"<sup>166</sup>.

Velikosrpski hegemonizam napadan je i u uslovima dominantne zastupljenosti Srba u boračkom sastavu NOVJ, kao krajem 1942. godine i uprkos učešću u njenom komandnom kadru, čiju su većinu činili Srbi naročito do kapitulacije Italije<sup>167</sup>. U "Proleteru" decembra 1942. godine Broz je pisao da je "versajska Jugoslavija bila tipična zemlja nacionalnog ugnjetavanja, u kojoj su Hrvati, Slovenci i Crnogorci bili potčinjeni, Makedonci, Arnauti i drugi porobljeni i podvrgnuti istrebljenju, a Muslimani, nemačka i mađarska manjina služili su kao moneta za potkusurivanje ili kao instrument u borbi protiv Hrvata i drugih naroda Jugoslavije. Zemljom je vladala brojčano neznatna manjina srpskih hegemonista koja je izrabljivala i vlastiti srpski narod". Brozov tekst o "Nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe" (objavljen u "Proleteru" decembra 1942.) sadržao je jednu od njegovih retkih izjava iz ratnog perioda da se u redovima NOV i POJ "od samog početka nalaze u ogromnoj većini baš Srbi, umjesto da tu bude obratno. Baš srpski, crnogorski, bosanski i lički partizani i brigade koje su bile sastavljene gotovo isključivo od Srba vodili su i danas vode nemilosrdnu borbu ne samo protiv okupatora već i protiv četnika Draže Mihailovića i ostalih neprijatelja ugnjetenih naroda". Ovu izjavu o "najvećem doprinosu u krvi koji srpski narod daje u borbi protiv okupatora i njegovih izdajničkih slugu", "za punu slobodu i nezavisnost svih naroda Jugoslavije"<sup>168</sup>, zameniće ubrzo formulacije o "prolivanju krvi svih naših naroda", parole o "ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu" kao vrhunskim vrednostima i dosledno isticanje nacionalne simetrije kada su u pitanju zasluge i borbeni učinak u ratu.

Svojom teritorijalnom organizacijom, ustanovljenom pre i institucionalno dograđenom u toku Drugog svetskog rata, KPJ je anticipirala buduće unutrašnje uređenje jugoslovenske države. Pradratna regionalna političko-partijska institucionalizacija u Srbiji,

---

<sup>165</sup> AVNOJ i revolucija, Zbornik dokumenata, Priredili B. Petranović i Slobodan Nešović, Beograd, 1983, str. 459-460.

<sup>166</sup> Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština Srbije, 9-12. novembar 1944, Beograd, 1945, str. 34.

<sup>167</sup> T. Kulić, Tito, str. 87.

<sup>168</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, Beograd, knj. 9, str. 338-345; J. B. Tito: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svetlu narodnooslobodilačke borbe, ("Proleter", br. 16, decembar 1942. godine).

Vojvodini, Kosovu i Metohiji, Sandžaku od jeseni 1941, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Makedoniji koja je razdvojila srpski etnički prostor tokom rata će se (zajedno sa vojnom) još više razgranati u mrežu brojnih partijskih komiteta, antifašističkih veća, glavnih štabova, narodnooslobodilačkih odbora i narodnfrontovskih organizacija. Od prvih dana ustanka, putem raznih formi (partijskih organizacija, organa vlasti, glavnih štabova i političkih struktura) tekao je proces nastajanja jugoslovenske federacije. Karakterističan primer u anticipiranju ideje federalizma predstavljalo je savetovanje u Stolicama (septembra 1941.), kojom prilikom je doneta odluka o formiranju (uz Vrhovni štab) i glavnih štabova kao vojnih rukovodstava u jugoslovenskim zemljama...<sup>169</sup>.

Iako pitanje federalizacije države nije eksplicitno naglašavano u prvim godinama rata, "revolucionarni subjekt" imao je od početka jasan stav prema nacionalnom pitanju koje je neodvojivo bilo povezano sa teritorijalnim uređenjem buduće države. Parola da "nema povratka na staro" značila je u osnovi odbacivanje "prošlih režima", negiranje stare teritorijalne podele zemlje i raskid sa socijalnim i nacionalnim nasleđem Kraljevine Jugoslavije<sup>170</sup>. Odnos prema nacionalnom pitanju bio je od početka prisutan i načelno definisan u štampi narodnooslobodilačkog pokreta i proglasima, internim instrukcijama, govorima i člancima njegovih prvaka, ali se o pojedinostima razgraničenja potencijalnih federalnih jedinica rukovodstvo KPJ nije izjašnjavalo<sup>171</sup>.

Prvi temeljitiji pristup ovom pitanju izložio je Josip Broz u partijskom organu "Proleter" decembra 1942. godine člankom "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe", koji je u osnovi predstavljao i prvi programski koncept nacionalne politike KPJ u ratu: "Današnja narodno-oslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, nerazdvojno su vezani", ovom uvodnom rečenicom revolucionarni subjekt (u liku Komunističke partije) definisao je jasno svoju strategiju borbe u ratu. "Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspešna kada narodi Jugoslavije ne bi videli danas u toj borbi osim pobeđe nad fašizmom i pobeđu nad onima koji su ugnjetavali i teže ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Reč - narodnooslobodilačka borba - bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kad ona ne bi imala osim opšte jugoslovenskog smisla i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi značila osim oslobođenja Jugoslavije u isto vreme oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, Muslimana, i td., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi

---

<sup>169</sup> Lj. Dimić, Srbija u Jugoslaviji, knj. III, str. 263-264.

<sup>170</sup> Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslovenski federalizam - ideje i stvarnost, I, Beograd, 1987, str. 741-747.

<sup>171</sup> B. Petranović, Srbija, str. 522.



slobodu, ravnopravnost i bratstvo svih naroda Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe"<sup>172</sup>.

"Taktički sinhronizovan" sa žestokom kampanjom protiv četnika koja je vođena krajem 1942. godine, Brozov članak ujedno je bio i otvoreni poziv na obračun sa "velikosrpskom reakcijom", "velikosrpskom hegemonističkom klikom" u liku Mihailovićevo pokreta i njegovih mentora iz Londona (kralja Petra II i Jugoslovenske vlade): "Današnja narodnooslobodilačka borba ne bi se mogla završiti sa pobedom nad okupatorom i njegovim slugama ako u toj borbi ne bi bilo narodnog jedinstva, ako u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ne bi učestvovali Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i muslimani. Potpuno oslobođenje svakog naroda posebice ne bi se moglo postići ako on ne bi sada već uzeo pušku u ruke i pošao u borbu za zajedničku pobjedu svih naroda Jugoslavije nad svim neprijateljima naroda. Glavna smetnja za takvo puno borbeno jedinstvo jesu oni koji gledaju unatrag, koji teže da uspostave ono staro, kao što je bilo do propasti Jugoslavije. To su vođstva raznih bivših građanskih partija, to je tzv. londonska linija: "Čekajte, još nije vreme", to je Draža Mihailović i njegovi četnici koji pod parolom "za kralja i otadžbinu" vode borbu na strani okupatora protiv naše Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, to su, jednom reči, svi oni koji se boje da narod dobije oružje u svoje ruke, jer znaju da će onda biti nemoguće više ostvariti njihove reakcionarne, nenarodne zamisli o uređenju Jugoslavije. Perspektiva koja se ukazuje narodima Jugoslavije od strane londonskih izbeglica vrlo je crna i predstavlja strašnu opasnost za sve one narode koji su bili ugnjetavani od postanka Jugoslavije. Žandarski kundak i četnička kama bilo bi glavno sredstvo te londonske izbegličke vlade za ujedinjavanje naroda Jugoslavije, kada bi se ona kojom nesrećom ponovo dokopala vlasti u Jugoslaviji. Makedonci, Arnauti, Hrvati, muslimani itd. sa strepnjom se pitaju - pa šta će biti sa nama ako se povrati ono staro? Londonska izbeglička vlada već preti, četnici već kolju gde „god“ mogu, uz pomoć okupatora, i bruse kame za još strašnije pokolje - to je ono čega se svi narodi boje. Ali mi dovikujemo svima, neka se ne boje, spas od svega toga je moguć i to jedino na taj način, ako se već sada, odmah, bez oklevanja, uzme puška u ruke i pođe u sveti boj koga bije naša junačka Narodnooslobodilačka vojska protiv okupatora, za slobodu i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije"<sup>173</sup>.

U svom pismu Pokrajinskom komitetu za Makedoniju od 22. septembra 1942. Broz je optuživao "tu velikosrpsku hegemonističku kliku na čelu sa Dražom Mihailovićem i londonskom vladom" da svoju izdaju naroda Jugoslavije prikriva "tobožnjim" klasnim momentima:

---

<sup>172</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, knj. 9, str. 343.

<sup>173</sup> Isto, str. 343-344.

"Ali to je samo maska, jer glavni je ovdje nacionalni momenat, odnosno težnja velikosrpske hegemonističke klike da već danas i pomoću okupatora stvori sebi uslove za ponovno ugnjetavanje naroda Jugoslavije, odnosno raznih nacionalnih manjina... Draži Mihailoviću i londonskoj izbegličkoj vladi nije se nikada sviđao i danas se ne sviđa naš stav po nacionalnom pitanju i baš zato su se tako ogorčeno otvoreno okomili protiv nas. Četnici Draže Mihailovića, kao i svi ostali četnici, jer među njima nema razlike, bacili su u početku parolu da treba sve Muslimane i Hrvate staviti pod nož. Oni su tu svoju paklenu zamisao zaista počeli sprovoditi u djelo, jer su u Bosni poklali hiljade muslimanskog življa, isto tako kao što su hrvatske ustaše klale desetine hiljada Srba. Mi smo se tome paklenom planu, koga je zapravo zasnovao okupator, najodlučnije suprotstavili i borimo se za jedinstvo naroda Jugoslavije bez obzira na nacionalnu i vjersku razliku. Ta naša nacionalna politika u današnjoj borbi urodila je velikim uspjehom, jer smo baš tom svojom politikom uspjeli da pokrenemo velike mase hrvatskog naroda u oružanu borbu protiv okupatora, a simpatije Muslimana u Bosni i drugim krajevima potpuno su na našoj strani"<sup>174</sup>. Ivo Lola Ribar je 20. avgusta 1942. obavještavao E. Kardelja o situaciji u Srbiji, gde su prilike "i dalje izvanredno teške, zahvaljujući u prvom redu Dražinoj izdaji i njegovoj politici izazivanja unutrašnjeg rata i izolacije naših snaga, usljed čega je okupator uspio da privremeno učvrsti svoj i Nedićev režim terora i pljačke". Pisao je o "ostacima bivših demokratskih stranaka" koji su "manje više" okupljeni oko Draže i potpuno su neaktivni u borbi protiv okupatora, ali zato "aktivniji u pripremama za sutrašnje preuzimanje vlasti": "Zaista, čini mi se da se u neku ruku može reći da je u Srbiji taj unutrašnji sukob sa izdajničkom reakcijom najranije došao do klasičnog oblika, i da će ta velikosrpska banda biti naš najuporniji i najopasniji unutrašnji neprijatelj u daljem razvitku"<sup>175</sup>.

Brozov članak o nacionalnom pitanju iz decembra 1942. "nudio" je perspektivu slobode, ravnopravnosti i nacionalne emancipacije svim jugoslovenskim narodima koji se svrstaju uz narodno-oslobodilački pokret, a Hrvatima i Muslimanima istovremeno i spas od "bratoubilačkog rata", od četničkog revanša i odmazde za stradanja srpskog naroda. Aleksandar Ranković je oktobra 1942. pisao "Starom" o četničkim zločinima nad Hrvatima i muslimanima o kojima "sa svih strana stižu vesti": "Budući da je velikosrpska opasnost najglavnija sada, mi bismo morali još nemilosrdnije udariti po četnicima. To bi bila jedna više garancija za postizanje mobilizacije širokih masa muslimana,

---

<sup>174</sup> Isto, knj. 7, str. 345-349; CK KPJ, Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju, 22. septembar 1942. godine

<sup>175</sup> Zbornik NOR-a, 2-5, str. 354-357.

koji opet počinju izvlačiti najdeblji kraj, kao i Hrvata koji su već na udaru četnika i okupatora"<sup>176</sup>. Broz obilato koristi svoju vezu sa Kominternom da bi Mihailovića diskreditovao kod saveznika zbog njegove izdaje i saradnje sa okupatorom, a sebe predstavio kao jedinog borca u Jugoslaviji protiv neprijatelja. Sredinom avgusta 1942. obraćao se Izvršnom komitetu Kominterne da je "veoma potrebno" i da je "u interesu naše narodnooslobodilačke borbe da se u međunarodnoj javnosti široko raskrinkava Draža Mihailović za koga ceo naš narod zna da je izdajnik, jer se njegovi četnici bore na strani okupatora". Protestovao je zbog londonske propagande o Mihailoviću "kao o nekakvom vojnom strategu", jer "nemoguće je da saveznik okupatora i neprijatelj ne samo naše borbe već i borbe Sovjetskog Saveza i svih saveznika ne bude raskrinkan u inostranstvu, makar to bilo malo neugodno za one koji su ga popularisali"<sup>177</sup>. "Izdajstvo" Draže Mihailovića i jugoslovenske vlade smatrao je mnogo opasnijim od izdajstva Nedića i Pavelića koji su se, "prezreni od naroda", držali samo uz pomoć okupatorske sile, dok je Mihailović, služeći se obmanama, dobijao međunarodnu podršku<sup>178</sup>.

U novembru 1942. Broz je sa Oštrelja pisao Centralnom komitetu KP Slovenije o "vrlo žestokoj kampanji" koju "smo mi ovdje otvorili protiv izbjegličke vlade i D. Mihailovića. Preduzimamo sve mjere da se ta velikosrpska klika pred narodom raskrinka i politički onemogućí"<sup>179</sup>. Da bi potkrepio svoju tvrdnju o Mihailovićevoj saradnji sa okupatorom, obavještavao je krajem 1942. i u martu 1943. godine Kominternu da je zaplenjena velika količina četničkog materijala koji su predstavljali očigledan dokaz te saradnje<sup>180</sup>, a iz Moskve su uzvraćali zahtevom da im se dostave na uvid relevantni dokumenati o Mihailovićevoj saradnji sa okupatorom<sup>181</sup>. U periodu od 1. septembra do 9. oktobra 1942. sačuvano je 45 depeša koje je CK KPJ uputio Kominterni u kojima se otvoreno izražava nezadovoljstvo zato što SSSR ne šalje pomoć NOVJ i što ne veruje u izdajstvo i saradnju D. Mihailovića i njegovih četnika s okupatorima, koje pomaže i podržava izbeglička jugoslovenska vlada u Londonu. Broz je 8/9. septembra

---

<sup>176</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, knj. 8, str. 39-40; Marko (A. Ranković), Starom (J.B. Titu), 11. oktobar 1942. godine.

<sup>177</sup> J. B. Tito, Sabrana djela, knj. 11, str. 191-192; Valter, IK Komunističke internacionale, 13. avgust 1942. godine

<sup>178</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, knj. 6, str. 526-527; Valter (J. B. Tito), (Izvršnom komitetu Komunističke internacionale), 28. avgust 1942. godine

<sup>179</sup> J. B. Tito, Sabrana djela, knj. 13, str. 15-18; Tito, E. Kardelju, 16. novembar 1942. godine

<sup>180</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, knj. 11, str. 43-44; Valter, IK Komunističke internacionale, 15. mart 1943. godine

<sup>181</sup> Isto, knj. 8, str. 244; Ded, CK KPJ, 25. oktobar 1942. godine

1942. uputio Kominterni oštar protest povodom dogovora sovjetske vlade i Jugoslovenske vlade u Londonu o podizanju svojih diplomatskih predstavništava na rang ambasada: "Svi kolebljivi elementi i otvoreni neprijatelji naše borbe smatraju da to nije priznanje naše narodne borbe od strane sovjetske vlade, već je to priznanje politike jugoslovenske vlade u Londonu. Zar nije moguće da se išta učini da bi sovjetska vlada bila bolje informisana o izdajničkoj ulozi jugoslovenske vlade i onim natčovečanskim mukama i teškoćama naših naroda koji se bore protiv okupatora, četnika, ustaša? Zar vi nama ne vjerujete ono što vam svakodnevno javljamo?" CK KPJ je nudio da pošalje i svoje predstavnike u Moskvu koji bi detaljnije izvestili o situaciji u Jugoslaviji i pružili dodatna objašnjenja o svemu što je kod Kominterne i rukovodstva SSSR-a nailazilo na nerazumevanje i nepoverenje<sup>182</sup>. Na sugestije iz Kominterne (9. septembra 1942.) da "svetsko javno mnjenje treba mobilisati u prvom redu protiv okupatora, a četnike pominjati i raskrinkavati uzgred u sadašnjem momentu" i traženje da se dobro proveri autentičnost dokumenata, jer "nije isključeno da neki dokumenti mogu biti smišljeno protureni (isfabrikovani) od samih okupatora"<sup>183</sup>, Broz je 10. septembra sa puno gorčine odgovarao: "Mi nemamo nikakvih isfabrikovanih dokumenata i garantujemo svojom čašću i životom za sve ono što javljamo. Dokumente ćemo slati, ali za nas oni nisu potrebni, jer ovdje govore činjenice otvorene borbe i saradnje četnika Draže Mihailovića i londonske vlade zajedno s okupatorima protiv patriotske borbe naših naroda"<sup>184</sup>. Broz se nije ustručavao da januara 1943. godine uputi notu vladama Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i SAD u kojoj je "pred licem cijelog sveta" i pod "punom odgovornošću" opisivao saradnju Mihailovićevih komandanata (Ilije Trifunovića, Dobrosava Jevđevića, Momčila Đujića, Baja Stanišića, Pavla Đurišića i drugih) sa Italijanima i učešće Mihailovićevih četnika u neprijateljskim ofanzivama protiv partizana i njihove slobodne teritorije, zahtevajući od saveznika "da se oni energično zainteresuju o slučaju jugoslovenske vlade i Draže Mihailovića": "Mi smo više puta zahtijevali komisiju saveznika da bi ona ovdje, u Jugoslaviji, utvrdila stvarno stanje i da jednom zauvijek učini kraj strašnoj prevari i zabludi svjetske javnosti..."<sup>185</sup>

I u Srbiji su komunisti krajem 1942. godine brinuli kako da uklone svog glavnog konkurenta - Mihailovićeve četnike. Broz je svojim sledbenicima u Srbiji 23. oktobra 1942. godine poručivao: "...I vi tamo na vašem terenu morate isto tako svestrano raskrinkavati toga

---

<sup>182</sup> J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 7; Predgovor uz ovo izdanje

<sup>183</sup> Isto, knj. 7, str. 90, 96.

<sup>184</sup> Isto, str. 98-99.

<sup>185</sup> Izvori za istoriju SKJ, NOR i revolucija, knj. 10, str. 262-263.

izdajnika i njegove londonske gospodare i nikakvog sporazuma, naročito lokalnog karaktera, sa njima se ne sme imati i stvarati"<sup>186</sup>. Partijskim organizacijama u Srbiji Pokrajinski komitet KPJ za Srbiju sugerisao je u novembru 1942. da sa Dražom Mihailovićem i njegovim četničkim bandama "ne može biti nikakvog sporazuma, već samo nemilosrdna politička i vojnička borba, jer svaki takav lokalni sporazum sa Dražom Mihailovićem i takvim njegovim pristalicama označavao bi zamaskiranje izdaje Draže Mihailovića, saveznika Nemaca, Italijana, ustaša i Nedića..."<sup>187</sup> "Velikosrpska opasnost" viđena je i na KiM, iako je i srpskim i jugoslovenskim komunistima moralo biti jasno da su u ovim oblastima Srbi bili najveća žrtva upravo velikoalbanske politike. Boris Vukmirović je 21. avgusta 1942. pisao J. B. Titu da je "najveće zlo i najopasniji neprijatelj srpska reakcija ujedinjena pod zastavom četničkog pokreta Draže Mihailovića. Mesec dana kasnije Broz je Vukmitoviću uputio kritiku da nije uočio dve "najveće opasnosti" na Kosovu - "velikosrpsku" i "proalbansku" i da se okupatori oslanjaju na "izdajničku velikosrpsku kliku koja hoće da pokori albanski narod"<sup>188</sup>.

Srbija je tokom celog rata bila zaplašivana duhom četništva i "dražinovštine" koga se ni po njegovom završetku nije mogla dugo osloboditi. Po tom pitanju odredila se i Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije novembra 1944. godine: "Duh dražinovštine duboko je prodro u sve moralne pukotine i pore raznih špekulanata i neprijatelja naroda. Gde su izdajnički oficiri bivše jugoslovenske vojske, kojih nije bilo malo, a koji su u toku ove tri godine služili Nemcima u redovima Nedića, Ljotića i Draže Mihailovića? Gde je policijsko-upravni aparat bivše Jugoslavije koji se skoro u celini sabio u Nedićevu Srbiju i služio Nemcima? Oni su tu, među nama, ti izrodi srpskog naroda. Treba ih dotući i onemogućiti da podignu glavu". Srbi pripadnici NOVJ imali su posebnu dužnost, isticao je Koča Popović novembra 1944, "da speru ljagu koju su na nju, na čitav srpski narod, pokušali da bace koljači, hegemonisti Draže Mihailovića, koji su pokušali da na krvi naroda stvore i očuvaju sebi položaje"<sup>189</sup>. I na samom kraju rata, na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Srbije maja 1945. godine, kao glavni zadatak komunista u Srbiji označena je "neumorna borba protiv velikosrpskog šovinizma i hegemonizma" i "protiv ostataka dražinovštine i fašizma u svim vidovima". Srpski komunisti su pozivani da i među nacionalnim

---

<sup>186</sup> Arhiv Srbije, (AS), Fond PKS, f. 7, br. 208.

<sup>187</sup> AS, PKS, f. 7, br. 213.

<sup>188</sup> Ivan Avakumović, Mihailović prema nemačkim dokumentima, London, 1969, str. 114.

<sup>189</sup> Velika antifašistička narodnooslobodilačka skupština Srbije, str. 47, 86-87.

manjinama budu nosioci borbe protiv šovinizma<sup>190</sup>. Time je hipoteka velikosrpske vladavine, uspostavljena pre rata, nastavljala da živi i po njegovom završetku; na njoj se zasnivala nacionalna politika KPJ koja je zahtevala od Srba da ne pokreću svoje nacionalno pitanje, a ostalim narodima i manjinama omogućavala u punoj meri da institucionalno izraze svoj nacionalni identitet u okviru buduće jugoslovenske federacije. Građena po principu nacionalne federacije - koliko nacija toliko i federalnih jedinica (sa izuzetkom Bosne i Hercegovine), ona je razdrobila srpski etnički prostor, jedino od Srbije napravila federaciju unutar federacije, dok je značajan deo srpskog naroda ostavila van svoje matice (srpske federalne jedinice). Time je (u državno-pravnom smislu) dovršena teritorijalna i institucionalna razgradnja srpskog nacionalnog korpusa i eliminisana potencijalna "opasnost" od vaspostavljanja "srpske hegemonije" u "drugoj" Jugoslaviji.

Rešenja, koja je afirmisao AVNOJ u Jajcu i njihova implementacija, kao i kasnija dogradnja jugoslovenske federacije, ukazivali su da je i nacionalni aspekt srpskog pitanja, onako kako ga je KPJ tretirala, bio u funkciji njene političke strategije osvajanja vlasti a da se pritom, o interesima Srbije i srpskog naroda u celini nedovoljno vodilo računa kako u ratu, tako neposredno i po njegovom završetku. Na to svakako ukazuju ne samo prolongiranje definisanja njenog statusa unutar Jugoslavije još u ratu i odugovlačenje sa sazivanjem Antifašističke skupštine (ASNOS-a), koje se pravdalo objektivnim, ratnim okolnostima, zatim sputavanje njene nacionalne elite da iskaže inicijativu i nametne svoja rešenja u tom smislu, kao što su to učinile ostale jugoslovenske zemlje pre i posle zasedanja AVNOJ-a u Jajcu, već i zakonodavna rešenja posle rata koja su definisala jedino Srbiju kao složenu federalnu jedinicu unutar Jugoslovenske federacije. Time je jugoslovenska "federacija ravnoteže" sa slabom Srbijom dobila svoju definitivnu formu. Međutim, pojedina pitanja od vitalnog interesa po Srbiju i srpski narod u njegovoj matici ostala su i dalje otvorena, izazivajući decenijama posle rata velike potrebe na ovim prostorima, ne gubeći ni danas na aktuelnosti. Krivicu za takvo stanje u velikoj meri snosi rukovodstvo KPJ koje se svojom politikom u toku i posle rata nije na pravi način odredilo prema srpskim nacionalnim interesima, prvenstveno u Vojvodini i na Kosovu i Metohiji. Dok je u slučaju Srema, doduše, uspelo (1943. godine) donekle da amortizuje nacionalističke pretenzije hrvatskih komunista, ostavljajući ipak pitanje rešavanja definitivnog statusa Vojvodine unutar jugoslovenske

---

<sup>190</sup> Osnivački kongres KP Srbije, 8-12. maj 1945. godine, Beograd, 1972. godine, str. 31-43, 121-138, 192-208; Referati: Blagoja Neškovića (O političkoj situaciji u Srbiji, Vojvodini i Kosovu i Metohiji), Petra Stambolića (O ulozi komunista u izgradnji vlasti) i Mitre Mitrović (O organizaciji i propagandi).

federacije posle rata, u slučaju Kosova i Metohije dozvolilo je ekstremnom albanskom nacionalizmu da poprimi takve razmere koje će posle rata decenijama sistematski ugrožavati egzistencijalne interese i opstanak srpskog naroda u ovoj oblasti i dovesti u pitanje integritet i suverenitet srpske države na ovom prostoru<sup>191</sup>.

U raspadu zajedničke države devedesetih godina prošlog veka Srbi su doživeli, kao ni jedan drugi narod jugoslovenske provenijencije, nacionalnu, a sa današnjim faktičkim stanjem na Kosovu i Metohiji i državnu dezintegraciju. Istorija kao da se poigrala nad njihovom sudbinom: od naroda koji se, u odnosu na ostale jugoslovenske narode, može pohvaliti najdužom i najbogatijom državotvornom tradicijom, doveden je u poziciju da se još uvek bori za granice i međunarodni status svoje (ili svojih) država. Ovim radom pokušali smo da potražimo neke od uzroka takvom stanju u periodu između dva i u toku Drugog svetskog rata i u jednoj politici koja je obeležila ovaj period, a koja je, evidentno (empirijski je dokazano), bila antisrpska. Nastavak te politike tokom decenija koje su usledile po završetku Drugog svetskog rata i ustavna rešenja (posebno ona iz 1974. godine) koja su vodila ka potpunoj dezintegraciji jugoslovenske federacije, zatim, bujanje

---

<sup>191</sup> Iako je teritorijalna celovitost Jugoslavije predstavljala jedan od stubova nacionalne politike KPJ u ratu, odnos vođstva jugoslovenskih komunista sa Josipom Brozom na čelu prema Kosovu i Metohiji, albanskom pitanju i rešavanju statusa ove oblasti unutar Srbije i Jugoslavije, kao i albanskoj iredenti koja je Kosovo i Metohiju videla u sastavu Velike Albanije, nije međutim u toku rata izlazio iz okvira načelno definisanih stavova, programskih i partijskih dokumenata praćenih odgovarajućom propagandnom retorikom. Svesna da bi ujedinjavanje Albanaca sa svojom maticom kome su težili i albanski komunisti neminovno vodilo ka razgradnji jugoslovenske države, otvaranju osetljivog i složenog pitanja promene granica na Balkanu i dezintegraciji etnički veoma heterogenog balkanskog prostora, takode ugrožavanju vitalnih interesa najbrojnijeg naroda u Jugoslaviji koji je u Kosovu i Metohiji video simbol sopstvene državnosti, slabljenju sopstvenih pozicija u Srbiji i među srpskim narodom u celini, a na drugoj strani, nesprena da se oštro konfrontira ekstremnom albanskom nacionalizmu, KPJ je prolongirala konačno rešenje pitanja statusa Kosova i Metohije bar do završetka rata. Nije se mogla zanemariti ni ratna situacija u Jugoslaviji 1943-1944. u vreme strateškog okretanja NOVJ njenim istočnim delovima zemlje, saveznička, posebno Čerčilova zainteresovanost za Jugoslaviju i Srbiju, zatim propaganda građanskih krugova u zemlji i emigraciji koja je KPJ predstavljala kao antisrpski pokret koji na srpskoj etničkoj teritoriji stvara veštačke "federalne jedinice". Pokušaj KPJ da vojno-politički (partijski) institucionalno integriše Kosovo i Metohiju u okviru jugoslovenskog prostora tokom rata nailazio je na opšte odbacivanje od strane albanskih nacionalista, albanskih komunista, pa i samog albanskog stanovništva. Odsustvo njihove podrške, separatističke ambicije Albanaca i mržnja prema srpskom narodu, Srbiji i Jugoslaviji, koja je poprimala patološke razmere, uticali su na posleratnu radikalizaciju dezintegrativnih procesa u ovoj oblasti.

nacionalizama i separatizama od strane pojedinih jugoslovenskih naroda i njihovih elita koji se od osamdesetih godina prošlog veka više nisu mogli kontrolisati, doživeli su svoj prepoznatljivi epilog. I na kraju, ostaje nam da se vratimo jednom od ključnih pitanja sa početka ovog rada: da li je i u kojoj meri jugoslovensko iskustvo sa komunističkim nasleđem bilo u funkciji srpske nacionalne, odnosno državne integracije? Istoričari (i ne samo oni) dugo će još oko ovog pitanja lomiti koplja, ali je istorijska istina samo jedna, a put do nje, na žalost, jako je dug, težak i neizvestan.

### **Rezime**

Gotovo jedan vek deli nas od stvaranja prve, a danas smo savremenici posledica nastalih razgradnjom druge (i treće) Jugoslavije, protekle u znaku krvavih etničko-verskih ratova i oštrih političkih suprotstavljanja o svrsishodnosti državnog zajedništva na ovim prostorima. Jugoslovenska integracija (koja je ispunjavala gotovo čitav 20. vek) doživela je neuspeh, ostavljajući nam u nasleđe brojne kontroverze i različita (međusobno protivurečna) tumačenja o smislu ujedinjenja 1918. godine. Ne ulazeći u dublju teorijsku analizu fenomena jugoslovenske nacionalne integracije, u ovom radu se bavimo samo jednim od njegovih aspekata - komunističkim pristupom srpskom nacionalnom pitanju u periodu između dva rata i u toku Drugog svetskog rata. Uz oslonac na predratno (programsko) nasleđe, naročito druge polovine tridesetih godina, nacionalna politika za KPJ predstavljala je jedan od temelja strategije osvajanja vlasti u uslovima rata, kao i njenog učvršćivanja posle Drugog svetskog rata, što će bitno opredeliti ne samo karakter i perspektivu jugoslovenske državne zajednice u drugoj polovini 20. veka, već i sudbinu srpskog naroda u njoj. Bogat izvorni materijal komunističke provenijencije u ovom radu nedvosmisleno nas upućuje na ovakve zaključke.